Julien Offray de

La Mettrie

ŽMOGUS-MAŠINA

VAGA

ŽMOGUS-MAŠINA pirmą kartą buvo išleistas Leidene (Olandija) 1747 m. Netrukus, 1750 m., pasirodė jo vertimas į anglų kalbą. XVIII a. šis traktatas buvo išleistas ne mažiau kaip dešimt kartų. Susidomėjimas šiuo traktatu ypač atgijo XX a. viduryje formuojantis pagrindinėms kibernetikos idėjoms.

Julien Offray de
La Mettrie

ŽMOGUS-MAŠINA

Iš prancūzų kalbos vertė Petras Račius

VILNIUS 2011

UDK 1(44)
La204

J. O. DE LA METTRIE
L'HOMME MACHINE

LA METTRIE, JULIEN OFFRAY DE

Žmogus-mašina / Julien Offray de la Mettrie; iš prancūzų kalbos vertė Petras Račius. – Vilnius: Vaga, 2011. – 112 p.

Garsaus prancūzų mokslininko, filosofo, ateisto veikale „Žmogus-mašina" dėstomos idėjos, kurios šių dienų filosofinės minties kontekste gali atrodyti pasenusios ar net naivios. Ir vis dėlto J.O. La Mettrie pateikta „žmogaus-mašinos" idėja išlieka įdomi savo marginalumu.

UDK 1(44)+141.152

VIRŠELIO DAILININKAS **PAULIUS JAUTAKAS**

MAKETAVO **ERNESTAS VINICKAS**

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-01110 Vilnius

El. p. info@vaga.lt; www.vaga.lt

tel. +370 5 249 8121; faks. +370 5 249 8122

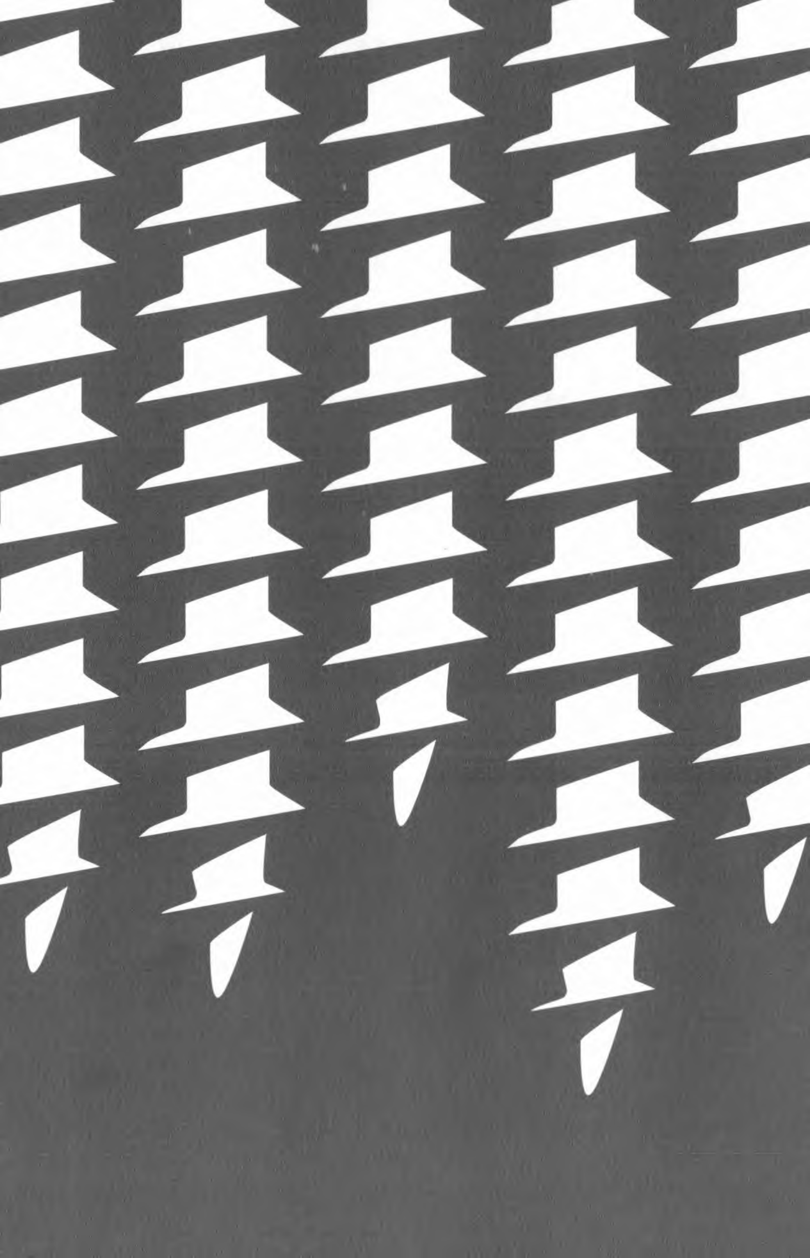
Spausdino UAB BALTO print / Logotipas, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Tiražas 2000 egz.

ISBN 978-5-415-02198-7

TURINYS

Gali pasirodyti keista kad tokią įžūlią knygą drįsau išleisti savo vardu. Žinoma, taip nebūčiau pasielgęs, jei nebūčiau įsitikinęs, kad bet koks mėginimas sunaikinti tikėjimą yra pasmerktas žlugti, ir jei nebūčiau tikras, kad kitas leidėjas mielai nepadarys to, ko aš atsisakyčiau moralės sumetimais. Žinau, sveikas protas reikalauja nevesti į pagundą netvirtų protų. Tačiau, net taręs, kad tokie bus jos skaitytojai, aš peržiūrėjau knygą ir įsitikinau, jog nėra ko dėl jų būgštauti. Kam gi taip uoliai nutylėti argumentus, prieštaraujančius Dievo ir religijos idėjoms? Ar tai nesukels žmonėms įtarimo, kad jie mulkinami? O kai tik jie suabejos, tuomet likite sveiki įsitikinimai ir tikėjime! Negi galime tikėtis sugluminti kokį nors bedievį, elgdamiesi taip, lyg bijotume jų? Ar galime grąžinti jiems tikėjimą, jei, drausdami vadovautis savo protu, tik smerksime jų papročius, nepaisydami, ar tie papročiai tokie pat peiktini, kaip ir jų galvosena?

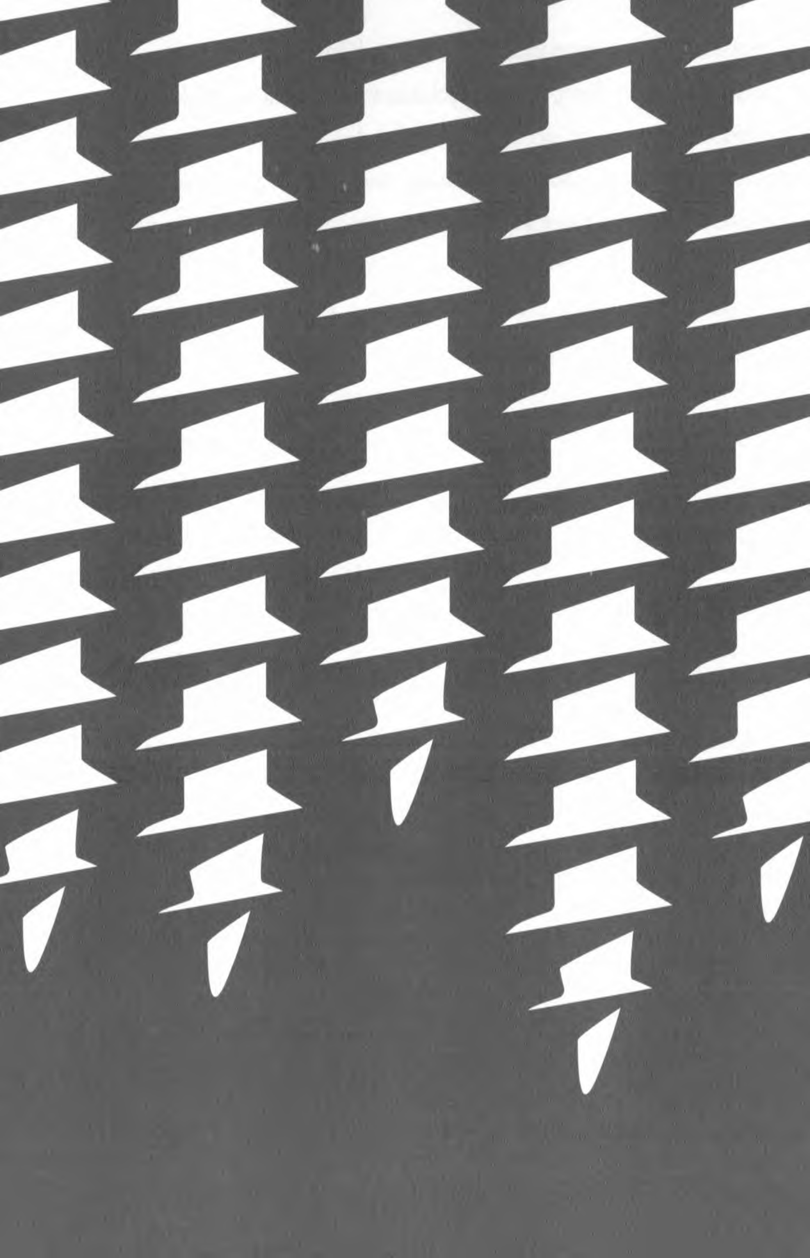
Toks elgesys naudingas tik netikintiems: jie šaiposi iš religijos, kurią suderinti su filosofija neleidžia mūsų nemokšiškumas; jie traukia pergalės dainą apkasuose, kuriuos dėl mūsų kovos būdo laiko neįveikiamais. Jei religija

nelaimės, tai tik dėl to, kad netikę bus jos gynėjai. Tegul imasi plunksnos geri autoriai, tegul jie žengia į mūšį gerai apsiginklavę, ir teologija be vargo sudoros tokį silpną priešą. Bedieviai man primena milžinus, užsimaniusius įkopti į dangų: visų jų laukia toks pat likimas.

Laikiau savo pareiga tai pasakyti šios knygelės pratarmėje, norėdamas užkirsti kelią bet kokiam nesusipratimui. Man nedera neigti to, ką spausdinu, ir reikšti savo nuomonę dėl samprotavimų, išdėstytų šiame kūrinyje. Žinovai iš karto pastebės, kad jame aptariami keblumai, atsirandą vos prakalbus apie sielos ir kūno ryšį. Ir jeigu autoriaus daromos išvados yra pavojingos, reikia atsiminti, kad jos pagrįstos tik spėjimu. Argi reikia ko nors daugiau, norint jas paneigti. Tačiau jeigu net – tebūnie man leista tarti tai, kuo aš pats visai netikiu, – pasirodytų, kad tos išvados sunkiai paneigiamos, tai būtų dar viena gera proga pasižymėti. *Pergalė be pavojų – tai garbė be laurų.*

[1] **Traktato pasirodymo metais** tarp Ž. O. Lametri ir Prūsijos karaliaus Frydricho II rūmuose radusio prieglobstį markizo Žano Baptisto de Buje d'Aržanso (1704–1771), prancūzų rašytojo, laisvamanio, jokių santykių dar nebuvo. Su juo susipažino vėliau, netrukus pats atsidūręs Frydricho II rūmuose. Iš tikrųjų traktatas „Žmogus-mašina“ buvo sukurtas Leidene, o ne atvežtas iš Berlyno. Tad užuomina apie Berlyną ir prašymas atsiųsti šešis egzempliorius markizui Ž. B. d'Aržansui neatitinka tikrovės. Tuo buvo siekiama nuslėpti Ž. O. Lametri autorystę, nes jo priešai, pasirodžius traktatui „Gamtinė sielos istorija“, nedavė jam ramybės.

Šios knygos autorius, man visai nepažįstamas, atsiuntė savo darbą iš *Berlyno*, prašydamas tiktai nusiųsti šešis egzempliorius markizo d'Aržanso[1] adresu. Žinoma, neįmanoma nieko geriau sugalvoti, norint likti *incognito*, nes esu tikras, kad tas adresas yra gryniausias pokštas.

PONUI HALERIUI[2], GETINGENO MEDICINOS PROFESORIUI

Tai visai ne dedikacija; jūs pranokstate visas pagyras, kurių galėčiau jums nepašykštėti; nežinau nieko nereikalingesnio ir nuobodesnio už tokias pagyras, išskyrus nebent Akademijoje[3] sakomas prakalbas. Tai nėra ir išdėstymas naujo metodo, kurio griebiausi, norėdamas atgaivinti seną ir nuvalkiotą temą. Manau, jūs pripažinsite man bent šį nuopelną ir nuspręsite, ar jūsų mokinys ir draugas gerai atliko savo uždavinį. Noriu pakalbėti apie malonumą, kurį patyriau, kurdamas šį veikalą; kreipiuosi į jus, ne skirdamas jums knygą, bet prašydamas paaiš-

[2] **Albrechtas Haleris** (1708–1777) – šveicarų botanikas, medikas ir poetas. Būdamas dievobaimingas mokslininkas, pasirodžius Ž. O. Lametri traktatui „Gamtinė sielos istorija", aktyviai įsitraukė į religininkų sukeltą šio bedieviško traktato ir jo autoriaus kritiką. Jis per vienerius metus parašė tris stambias recenzijas, kuriose išplūdo „Gamtinę sielos istoriją" ir jos autorių, esą prisidengusį anglo M. Čarpo slapyvardžiu, apkaltino jį pasisavinus paties A. Halerio mintis. Kadangi Ž. O. Lametri neturėjo galimybės viešai atsakyti savo kritikui, tad prie traktato „Žmogus-mašina" pridėjo mistifikuotą dedikaciją A. Haleriui, esą įkvėpusiam parašyti šį dar ateistiškesnį negu „Gamtinė sielos istorija" veikalą. Be to, Ž. O. Lametri čia dedasi esąs ištikimas A. Halerio mokinys. Taigi A. Halerio kaltinimas jo minčių pasisavinimu atsigręžė prieš patį kaltintoją, kuriam, kaip dievobaimingam žmogui, idėjinė giminystė su bedieviško traktato autoriumi buvo pati skaudžiausia.

[3] **Užuomina apie** oficialiojo mokslo skurdumą, kurio išraiška Ž. O. Lametri čia laiko Paryžiaus mokslų akademiją, įkurtą 1666 m.

kinti, iš kur tas kilnus pasitenkinimas, kurį duoda pažinimas. Tokia mano pratarmės tema. Nebūsiu pirmas rašytojas, neturintis ko pasakyti ir trokštantis užpildyti savo vaizduotės skurdumą tema, kur vaizduotei nėra ką veikti. Pasakykite man, dvilypis Apolono vaike, žymusis šveicare, naujųjų laikų Frakastore[4], jūs, pažįstantis viską vienu metu, mokantis suprasti gamtą ir, o tai dar svarbiau, jausti ją ir net išreikšti, pasakykite man, mokytas gydytojau ir dar didesnis poete, kokiais burtais pažinimas valandas paverčia akimirkomis ir kokia prigimtis proto malonumų (*plaisirs de l'esprit*), kurie smarkiai skiriasi nuo įprastinių malonumų (*plaisirs vulgaires*)... Jūsų žavingų eilių skaitymas mane taip sujaudino, kad negaliu nepasakyti, kuo jos mane įkvėpė. Žmogus šiuo požiūriu nesvetimas mano temai.

Kad ir koks brangus ir mielas būtų geismas, kad ir kaip jį girtų, matyt, tokia pat šmaikšti, kaip ir įtaigi, jauno prancūzų gydytojo plunksna, jam patenkinti yra tik vienas būdas, virstantis jo kapu. Nors visiškas patenkinimas jo galutinai nenumalšina, vis dėlto reikia tam tikro laiko jam atgaivinti. Kokie skirtingi proto malonumų

[4] **Šiuo įvaizdžiu pabrėžiama**, jog A. Haleriui palankios dvi – mokslo ir poezijos – mūzos, kurių vadovu romėnų mitologijoje buvo laikomas Apolonas. Todėl A. Haleris ir lyginamas su Džerolomu Frakastoru (1478–1553), italų mediku, astronomu, geologu ir poetu, kuris vieną savo medicinos traktatą „Sifilis, arba Apie prancūziškąją ligą“ (1530 m.) parašė eilėmis.

šaltiniai! Kuo arčiau tiesa, tuo ji gražesnė. Čia malonumas ne tik patenkina geidulį; jau pats malonumo siekimas suteikia pasitenkinimą. Tas malonumas jaučiamas ilgai, nors suvokiamas greičiau už žaibą. Ar reikia stebėtis, kad proto geismas pranašesnis už kūniškąjį tiek, kiek protas pranoksta kūną? Argi ne protas yra pirmutinis iš visų jausmų, argi ne jis yra ta vieta, kur suplaukia visi įspūdžiai? Ar nesidriekia jie visi iki jo lyg spinduliai iki juos skleidžiančio židinio? Todėl nesistenkime suvokti, kokie neįveikiami kerai degančią meile tiesai širdį staiga perkelia, taip sakant, į gražesnį pasaulį, kur ji mėgaujasi malonumais, vertais dievų. Iš visų gamtos burtų labiausiai viliojantis, bent jau man, kaip ir jums, brangusis Haleri, yra filosofija. Kas gali būti garbingiau, kaip būti nuvestam proto ir išminties į jos šventyklą! Kokia pergalė gali būti malonesnė, kaip valdyti visų protus!

Ištirkime visus objektus malonumų, nepažįstamų paprastoms sieloms. Kokio tik grožio ir masto jų nėra! Laiką, erdvę, begalybę, žemę, jūrą, dangų, visą stichiją, visus mokslus, visus menus – viską apima šis geismas. Įspraustas į šį ankštą pasaulį, jis prasimano milijoną kitų. Visa gamta yra jo penas, o vaizduotė – jo triumfas. Panagrinėkime tai smulkiau.

Poezija arba tapyba, muzika arba architektūra, daina, šokis ir kt. suteikia svaiginančio malonumo žinovams.

Pažvelkite į Delbar (Pirono žmoną)[5] operos ložėje: čia baldama, čia rausdama, ji muša į taktą kartu su Rebeliu[6], graudinasi kartu su Ifigenija, šėlsta kartu su Rolandu[7] ir t. t. Visi orkestro garsai atsispindi jos veide kaip drobėje. Jos akys darosi švelnios ir ramios, juokiasi arba įgauna karingos drąsos. Ją galima palaikyti pamišėle, bet ji tokia nėra, nebent pamišimu laikytume malonumo pajutimą. Ji tiktai jautri tūkstančiui grožybių, kurių nepastebiu aš.

Volteras negalėjo susilaikyti neverkęs, žiūrėdamas į savo Meropę[8], nes suvokė kūrinio ir aktorės vertę. Jūs skaitėte jo kūrinius, tačiau jis, savo nelaimei, negali skaityti jūsų kūrinių. Kas tik neskaitė jo kūrinių, kas tik jų neprisimena? Argi atsiras tokia nejautri širdis, kurios jie nejaudintų?! Argi gali jo polinkiai nepersiduoti kitiems? Juk kalbame apie juos su tokiu įkarščiu.

Kai didis tapytojas – tai pastebėjau, nelabai seniai su malonumu skaitydamas Ričardsono[9] pratarmę, – kalba apie tapybą, kaip tik jos negiria! Jis dievina savo meną,

[5] **Čia, matyt, bus įsivėlusi klaida:** prancūzų poeto Aleksio Pirono (1689–1773) žmona buvo ne Delbar, o Marija Tereza de Bar (1688–1751) – aistringa meile menui pasižymėjusi Paryžiaus operos teatro artistė.

[6] **Fransua Rebelis** (Rebel, 1701–1775) – prancūzų kompozitorius, produktyvus operų kūrėjas, Paryžiaus operos teatro dirigentas.

[7] **Ifigenija, Rolandas** – populiarūs klasicizmo tragedijų veikėjai.

[8] **Voltero** (1694–1778) tragedija „Meropė“ buvo parašyta 1743 m.

[9] **Samiuelis Ričardsonas** (1689–1761) – anglų rašytojas, vienas iš sentimentalizmo literatūros pradininkų.

kelia jį virš visko, net abejoja, ar gali kas nors būti laimingas, nebūdamas tapytojas. Taip susižavėjęs jis savo amatu!

Kas nebuvo susižavėjęs taip, kaip Skaligeris[10] arba tėvas Malbranšas[11], skaitydamas gražias vietas iš graikų, anglų, prancūzų tragikų kūrinių arba kai kuriuos filosofijos veikalus? Ponia Dasjė[12] niekada nesitikėjo to, ką jai žadėjo vyras, ir gavo šimtą kartų daugiau. Jeigu jauti savotišką entuziazmą, versdamas ir plėtodamas kitų mintis, tai koks malonumas būna tada, kai mąstai savarankiškai. Ką reiškia tas idėjų kūrimas ir plėtojimas, pagrįsti pomėgiu gamtai ir teisybės ieškojimu? Kaip pavaizduoti tą valios arba atminties aktą, kuriuo siela lyg atsinaujina, savotiškai jungdama vieną mintį su kita, panašia į ją, kad iš jų panašumo ir sąjungos gimtų trečioji? Pasigrožėkite gamtos kūriniais: ji tokia vienoda, kad vos ne visi jos kūriniai atsiranda tokiu pačiu būdu.

Besaikiai jusliniai malonumai praranda savo vertę ir nustoja buvę malonumais. Proto malonumai šiek tiek panašūs į juos. Norint padaryti juos subtilesnius, kuriam

[10] **Žozefas Skaligeris** (1540–1609) – didžiu apsiskaitymu garsėjęs prancūzų humanistas, filologas.

[11] **Nikola Malbranšas** (1638–1715) – prancūzų filosofas ir teologas.

[12] **Ana Lelevr-Dasjė** (Dacier, 1651–1720) – prancūzų filologo Andrė Dasjė žmona, aktyvi jo talkininkė, išvertusi į prancūzų kalbą Homero „Iliadą“ ir „Odisėją“.

laikui reikia jų atsižadėti. Pagaliau studijos (*étude*), kaip ir meilė, turi savo ekstazės akimirkas. Tai yra, jei galima taip sakyti, savotiška katalepsija, arba stingulys proto, taip apsvaigusio nuo jį pavergusio ir sužavėjusio objekto, jog atrodo, kad abstrakcijos dėka jis atitrūksta nuo savo kūno ir nuo visko, kas jį supa, atsidėdamas tik tam, kas jį yra pavergę. Tas jausmas toks didelis, kad užgožia visus kitus. Toks yra malonumas, kurį patiriame tiek ieškodami tiesos, tiek ją suradę. Spręskite apie jo kerų jėgą iš Archimedo ekstazės; juk žinote, kad tai jam kainavo gyvybę[13].

Tegul kiti puola į minią, nenorėdami pažinti arba, tiksliau, norėdami neapkęsti savęs; o išminčius vengia pažmonio ir ieško vienatvės. Kodėl jam malonu būti vienam arba su panašiais į save? Todėl, kad jo siela – ištikimas veidrodis. Tikrai doras žmogus, žiūrėdamas į jį, jaučia pasitenkinimą: jam nėra ko bijoti pažinti save, blogiausiu atveju gali tykoti tik malonus pavojus įsimylėti save.

Tokiam išminčiui, kaip jūs, žvelgiančiam į žemę iš dangaus aukštybių, nublanksta visų kitų žmonių didin-

[13] **Pasakojama, jog tuo metu,** kai romėnų kariauna įsiveržė į Sirakūzų miestą, žymus senovės graikų matematikas Archimedas (apie 287–212 m. pr. m. e.) buvo įsigilinęs į savo smėlyje išbraižytus geometrinius brėžinius. Pribėgusiam prie jo romėnų kariui jis susierzinęs pasakė: „Pasitrauk, neužstok saulės, tu man trukdai žiūrėti į brėžinį“ ir čia pat krito, mirtinai pervertas romėno kardo.

gumas: prabangiausi rūmai virsta lūšnomis, o pačios didžiausios kariuomenės – skruzdžių knibždėlynu, besipešančiu su juokingu įniršiu dėl grūdo. Jis juokiasi iš tuštybės žmonių, kurių minios užtvindo žemę ir kivirčijasi dėl niekų, tikrai nesuteikiančių niekam pasitenkinimo.

Kaip iškilmingai Popas[14] pradeda savo „Esė apie žmogų“! Kokie menki prieš jį atrodo didžiūnai ir karaliai! Tai jūs – greičiau mano draugas nei mokytojas, jūs, gavęs iš gamtos tokią pat, kaip Popas, genijaus galią, kuria jūs piktnaudžiavote, nedėkingasis, nieko nenusipelnęs moksluose, – jūs išmokėte mane juoktis kaip tas didis poetas arba greičiau aimanuoti dėl to, kad monarchai labai rimtai užsiiminėja žaisliukais ir niekučiais. Jums esu dėkingas už šią laimę. Ne, viso pasaulio pavergimas neatstoja to džiaugsmo, kurį patiria filosofas savo darbo kambaryje, apsuptas nebylių draugų, kurie jam vis dėlto pasako visa, ką jis trokšta išgirsti. Tegul Dievas tiktai neatima iš manęs sveikatos ir reikalingiausių gyvybei dalykų – tai viskas, ko aš meldžiu. Jei būsiu sveikas, mano siela nesišlykštėdama mylės gyvenimą. Turėdamas visa, ko reikia gyvybei, mano protas patenkintas puoselės išmintį.

Taip, studijos yra malonumas bet kokiame amžiuje, bet kur, bet kuriuo metu ir bet kurią akimirką. Kam

[14] **Aleksandras Popas** (Pope, 1688–1744) – anglų klasicizmo poezijos atstovas, švietėjas deistas.

tik Ciceronas[15] nežadino noro įsitikinti tuo pačiam? Studijos yra pasilinksminimas jaunystėje, kurios veržlias aistras jos ramina; norėdamas gerai jų paragauti, buvau priverstas keletą kartų atsiduoti meilei. Meilė anaiptol nebaugina išminčiaus: jis moka viską suderinti ir vieną dalyką įvertina kitu. Debesys, temdą jo protą, nepadaro pastarojo tingaus; jie tik nurodo, kaip juos išsklaidyti. Iš tikrųjų saulė irgi ne greičiau išsklaido debesis danguje.

Ar yra senatvėje, abejingumo amžiuje, kai žmogus nebepajėgia nei duoti, nei imti kitokių malonumų, didesnis malonumo šaltinis už skaitymą ir mąstymą! Koks malonumas matyti, kaip čia pat, tavo rankose, gimsta ir auga kūrinys, kuris nustebins būsimas kartas ir net amžininkus! „Norėčiau, – vieną dieną pasakė man žmogus, kurio savimeilę glostė tai, kad jis rašytojas, – praleisti visą savo gyvenimą tik vaikščiodamas iš savo namų pas spaustuvininką". Argi jis nebuvo teisus? Negi atsirastų tokia motina, kuri, pagimdžiusi gražų vaiką, džiaugtųsi labiau, negu liaupsinamas rašytojas.

Bet kam taip liaupsinti studijų malonumus? Kas nežino, jog tai – gėris, kaip ir kitos gėrybės, nesukeliantis nei pasibjaurėjimo, nei nerimo?! Tai neišsenkantis lobynas, patikimiausias priešnuodis negailestingo nuobodulio,

[15] **Markas Tulijus Ciceronas** (106–43 m. pr. m. e.) – žymus romėnų oratorius, valstybės veikėjas, filosofas eklektikas.

kuris visur lydi ir persekioja mus. Laimingas tas, kas sutraukė visų savo prietarų grandines! Tiktai toks žmogus gali patirti visišką pasitenkinimą, džiaugtis proto ramybe, stipria, bet netrokštančia garbės siela. O tai ir yra, jei ne pati laimė, tai jos šaltinis.

Stabtelkime akimirkai ir paklokime gėlių po kojomis tų didžių žmonių, kuriuos Minerva[16], kaip ir jus, apvainikavo nemirtingumo laurais. Štai Flora[17] kviečia jus kartu su Linėjumi[18] užkopti naujais takais į sniieguotą Alpių viršūnę pasigrožėti kokio nors kalno papėdėje gamtos rankomis įveistu sodu: tas sodas kitados buvęs visas žymaus švedų profesoriaus palikimas. Iš ten jūs nusileisite į pievas, kurių gėlės tik ir laukia Linėjaus, kad jis galėtų surikiuoti jas tokia tvarka, kurią, rodės, ligi šiol jos niekino.

Ten matau prancūzų tautos pasididžiavimą Mopertiui[19], kurį įvertino kita tauta. Pakyla jis iš už stalo draugo, didžiausio iš karalių[20], kuriuo gėrisi ir stebisi

16 **Minerva** – romėnų mitologijoje išminties deivė.

17 **Flora** – italikų mitologijoje deivė, gėlių, jaunystės ir jos malonumų globėja.

18 **Karlis Linėjus** (1707–1778) – žymus švedų gamtininkas, pirmosios mokslinės augalų ir gyvūnų klasifikacijos kūrėjas.

19 **Pjeras Lui Moro Mopertiui** (1698–1759) – žymus prancūzų matematikas, fizikas, astronomas ir geografas, talentingas mokslo organizatorius.

20 **Kalbama apie Prūsijos valdovą Frydrichą II**, 1745 m. pakvietusį P. L. M. Mopertiui užimti Prūsijos mokslų akademijos prezidento postą. Prezidentas, kuris buvo kilęs iš to paties krašto kaip ir Ž. O. Lametri, pasirūpino, kad jo kraštietis būtų 1748 m. Frydricho II pakviestas akademiku.

visa Europa. Kur jis eina? Į Gamtos tarybą, kur jo laukia Niutonas[21].

Ką galima pasakyti apie chemiką, geometrą, fiziką, mechaniką, anatomą ir pan.? Skrosdamas lavoną, jis patiria beveik tokį pat malonumą, kokį kitados patyrė žmogus, suteikęs jam gyvybę.

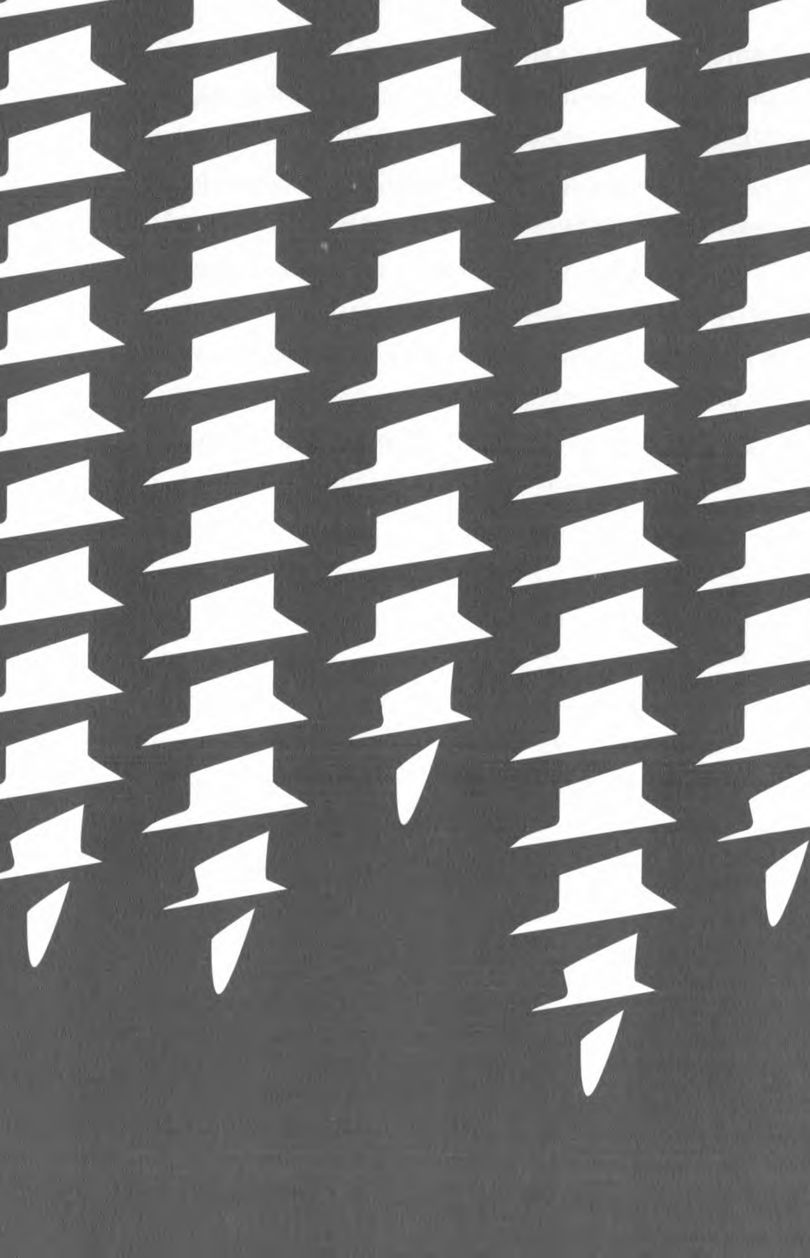
Tačiau viskas nublanksta prieš gydymo meną. Gydytojas – tai buvo pasakyta dar iki manęs – vienintelis filosofas, turįs nuopelnų tėvynei; jis pasirodo, panašiai kaip Elenos broliai[22], gyvenimo audrų sūkury. Kokia magija, kokie kerai! Vien jo vaizdas nuramina kraują, nutildo sujaudintą sielą ir įžiebia nelaimingų mirtingųjų širdyse saldžią viltį. Jis skelbia gyvybę ir mirtį, panašiai kaip astronomas, numatantis užtemimą. Kiekvienas turi savo deglą, kuriuo sau pasišviečia. Tačiau jeigu protas džiaugiasi, atrasdamas dėsnius, kurie jį valdo, tai koks džiaugsmas – jūs tai žinote iš kasdienių sėkmingų darbų – koks džiaugsmas apima jus, kai tikrovė pateisina tą drąsą!

Taigi pirmutinė mokslų nauda yra pats užsiėmimas jais; tai tikras ir tvirtas gėris. Laimingas žmogus, turįs

[21] **Užuomina apie įsaką Niutoną** (1642–1727) atspindi šio anglų mokslininko didžiulį poveikį XVIII a. švietėjams.

[22] **Senovės graikų mitologijoje** Elenos broliais buvo vadinami gražuolės Elenos sūnūs Kastoras ir Poluksas. Bendrinis jų vardas – Dioskurai. Šitaip senovėje vadinta ir elektros iškrova, vykstanti aukštai išdėstytuose daiktuose, susikaupus audros debesims.

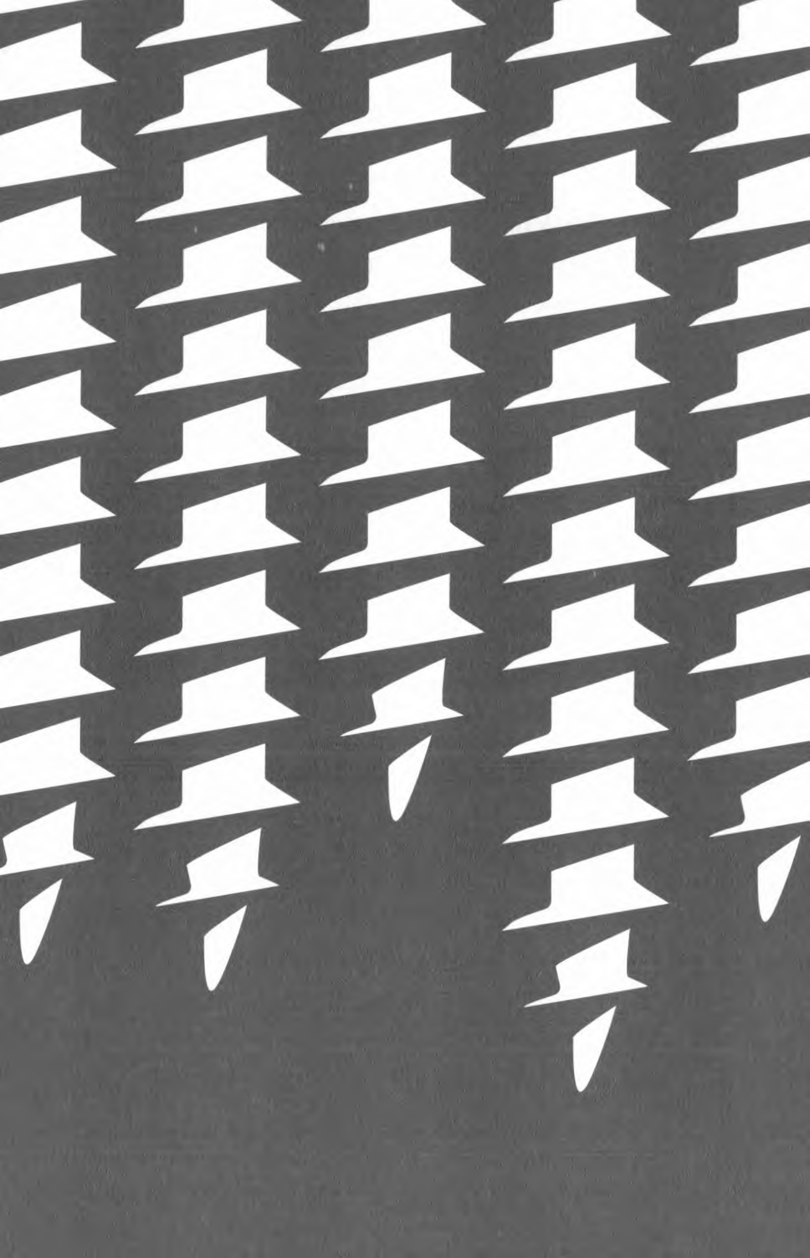
potraukį tyrinėti! Dar laimingesnis tas, kuris mokslu gali išvaduoti protą nuo iliuzijų, o sielą – nuo tuštybės; tai tas geidžiamas tikslas, prie kurio jus dar vaiką vedė išminties ranka, o daugybė pedantų, pusę amžiaus nemigo naktų praleidusių prie darbų, sulinkę daugiau nuo prietarų naštos negu nuo laiko, atrodo, išmoko visko, tik ne galvoti. Iš tikrųjų šis sugebėjimas labai retas tarp mokslininkų, nors jis, atrodo, turėtų būti visų kitų mokslų vaisius. Kaip tik šį sugebėjimą lavinau nuo pat vaikystės. Spręskite pats, maloningasis pone, ar man pavyko, ir tebūnie jums visada brangus šis mano draugiškumo ženklas.

ŽMOGUS-MAŠINA

Tokia ta, apdainuota giesmėmis,
Būties aukščiausios spindinti šviesa –
Dvasia, negęstanti su mūsų akimis!
Deja! Užgimus mūsų širdyse,
Ji ir numiršta su mumis.

VOLTERAS

Išminčiui neužtenka gamtos ir tiesos; pastarąją jis turi išdrįsti išdėstyti nedaugeliui tų, kurie nori ir gali mąstyti, nes kitiems, savanoriškiems prietarų vergams, neįmanoma pasiekti tiesos, kaip varlėms – išmokti skraidyti.

Visas filosofijos sistemas, tiriančias žmogaus sielą, aš sujungiu į dvi. Pirmoji ir pati seniausioji yra materialistinė sistema, antroji – spiritualizmas.

Metafizikai, manę, kad materija gali sugebėti mąstyti, neužsitraukė jokios gėdos. Kodėl? Todėl, kad jie buvo pranašesni (šiuo atveju tai yra pranašumas), neaiškiai tai išreikšdami. Iš tikrųjų klausti, ar pati materija gali mąstyti, tai tas pats, kaip klausti, ar ji gali rodyti valandas. Iš anksto galima numatyti, kad išvengsime tos povandeninės uolos, į kurią taip nelemtai atsitrenkė Lokas[23].

Leibnico[24] šalininkai iš savo monadų surentė nesuvokiamą hipotezę. Jie greičiau sudvasino materiją, negu sumaterialino sielą. Argi galima apibrėžti būtybę, kurios prigimtis mums visiškai nežinoma?

[23] **Džonas Lokas** (1632–1704) – anglų filosofas, materialistinio sensualizmo pradininkas, kritikavęs įgimtų idėjų koncepciją.

[24] **Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas** (1646–1716) – žymus vokiečių filosofas, matematikas, koncepcijos apie nedalomas daleles – monadas – kūrėjas.

Dekartas[25] ir visi dekartininkai, prie kurių anksčiau buvo priskiriami Malbranšo šalininkai, darė tą pačią klaidą. Jie tarė žmoguje esant dvi skirtingas substancijas, tarsi jas būtų matę ir gerai suskaičiavę.

Patys išmintingiausieji teigė, kad sielą galima pažinti tiktai tikėjimu; vis dėlto jie, kaip protingos būtybės, nusprendė pasilikti teisę tyrinėti tai, kas Šventajame Rašte nusakoma žodžiu „dvasia", kuriuo suprantama žmogaus siela. Jeigu savo tyrinėjimuose jie nesutaria šiuo klausimu su teologais, tai negi pastarieji yra vieningesnės nuomonės visais kitais klausimais?

Štai jums keliais žodžiais visų jų samprotavimų rezultatai.

Jeigu Dievas yra, jis yra tiek gamtos, tiek apreiškimo kūrėjas; apreiškimą jis davė tam, kad paaiškintų gamtą, o protą tam, kad suderintų juos abu.

Nepasitikėti žiniomis, kurių galima pasisemti tyrinėjant gyvus kūnus, – vadinasi, gamtą ir apreiškimą laikyti viena kitą naikinančiomis priešybėmis ir drįsti pripažinti nesąmonę, kad Dievas prieštarauja sau pačiam įvairiuose kūriniuose ir mus apgaudinėja.

Jei yra apreiškimas, tai jis negali prieštarauti gamtai. Tiktai gamtos padedami, galime suvokti evangelijos žo-

[25] **Renė Dekartas** (1596–1650) – žymus prancūzų filosofas dualistas, vienas iš naujųjų laikų gamtos mokslų metodologijos kūrėjų.

džių prasmę, nes geriausias jų aiškintojas yra patirtis. Iš tikrųjų visi kiti komentatoriai iki šiol tik iškraipydavo tiesą. Apie tai galima spręsti iš „Gamtos reginio“ autoriaus[26]. „Nuostabu, – sako jis apie Loką, – kad žmogus taip nuvertino mūsų sielą, jog mano, kad ji sukurta iš purvo, protą drįsta paskelbti tikėjimo paslapčių teisėju ir arbitru, nes, – priduria jis, – kokį keistą supratimą žmonės turėtų apie krikščionybę, jeigu pradėtų vadovautis protu?“

Tokiais samprotavimais ne tik nieko nepaaiškinama apie tikėjimą, bet ir lengvabūdiškai prieštaraujama tiems, kurie mano galį paaiškinti šventąsias knygas, ir man beveik gėda gaišti laiką jiems paneigti.

Pirma. Proto vertė priklauso ne nuo skambaus, tačiau bereikšmio žodžio, o nuo jo galios, apimties arba įžvalgumo. Todėl *siela*, kuri sukurta *iš purvo*, tačiau yra pajėgi tarsi vienu žvilgsniu suvokti daugybės sunkiai suvokiamų idėjų ryšius bei seką, atrodo, yra verta daugiau už buką ir kvailą sielą, sukurtą kad ir iš pačių brangiausių elementų. Kas rausta drauge su Plinijumi[27] dėl žemos mūsų kilmės, tas anaiptol nėra filosofas. Tai, kas atrodo žema,

[26] **„Gamtos reginio“** („Spectacle de la Nature“) autorius abatas Noelis Antuanas Pliušas (Plucke, 1688–1761) užsiiminėjo fizika ir stengėsi suderinti gamtos mokslą su religija.

[27] **Gajus Plinijus Antrasis** (Vyresnysis) (23–79 m. e. m.) – romėnų rašytojas, mokslininkas, valstybės veikėjas, 37 knygų veikalo „Gamtos istorija“ („Natūralis Historia“) autorius.

šiuo atveju yra vertingiausias dalykas, į kurį gamta, atrodo, yra įdėjusi daugiausia išmonės ir išradingumo. Kaip žmogus, net jeigu jis būtų kilęs iš dar žemesnio šaltinio, vis dėlto būtų tobuliausias iš visų būtybių, panašiai taip ir siela, nesvarbu, kokios ji būtų kilmės, jeigu tiktai ji tyra, kilni ir tauri, yra graži ir daro vertą pagarbos kiekvieną, kas ja apdovanotas.

Antrasis Pliušo samprotavimo metodas man atrodo klaidingas pačia savo sandara, nestokojančia fanatizmo; jeigu mūsų tikėjimas prieštarauja aiškiems principams, neginčijamoms tiesoms, tai apreiškimo ir jo kūrėjo garbei reikėtų manyti, kad jis yra klaidingas ir kad mes vis dar nesuvokiame evangelijos žodžių prasmės.

Viena iš dviejų: arba viskas – ir gamta, ir apreiškimas – yra apgaulė, arba tiktai bandymu galima paaiškinti tikėjimą. Negi gali būti kas nors juokingesnio už mūsų autoriaus nuomonę? Aš taip ir girdžiu peripatetiką[28] sakant: „Negalima tikėti Toričelio[29] bandymais, nes jei patikėsime jais ir liausimės bijoję tuštumos, tai kokia keista bus mūsų filosofija!“

[28] **Peripatetikas** – Aristotelio filosofijos šalininkas. Pavadinimas kilęs nuo sen. graikų k. žodžio **neputateu** (vaikščioju). Mat Aristotelio įsteigtoje filosofinėje mokykloje – Likėjuje – populiariausia mokymo forma buvo mokytojo pokalbis su mokiniais vaikštinėjant Likėjo alėjomis.

[29] **Evandželistas Toričelis** (1608–1647) – italų fizikas ir matematikas, gyvsidabrinio barometro išradėjas.

Parodžiau, koks klaidingas Pliušo[30] samprotavimas, visų pirma dėl to, jog įrodyčiau, kad jeigu ir yra apreiškimas, tai jo neįmanoma įrodyti vien bažnyčios autoritetu, nepatikrinus protu (visi, kas bijo proto, teigia priešingai); antra, dėl to, kad apginčiau nuo išpuolių metodą tų, kurie norėtų pasukti mano nurodytu keliu, leidžiančiu paaiškinti visus antgamtinius reiškinius, kurių savaime, remiantis iš gamtos gautomis žiniomis, suvokti negalima.

Bandymas ir stebėjimas šiame darbe turi būti vieninteliai mūsų vadovai. Jų be galo daug gydytojų, kurie kartu buvo ir filosofai, raštuose, tačiau jų nerasi filosofų, nebuvusių gydytojais, darbuose. Gydytojai ištyrinėjo ir išaiškino žmogų, tiktai jie vieni mums atskleidė spyruokles, slypinčias po apvalkalu, slėpusiu nuo mūsų akių tiek stebuklų; tiktai jie, ramiai stebėdami mūsų sielą, tūkstančius kartų rado ją ir skurdžią, ir didingą, per daug nieniekindami pirmosios jos būsenos ir per daug nesigėrėdami antrąja. Tiktai gydytojai, kartoju tai dar kartą, turi teisę apie tai kalbėti. Ką galėtų mums šiuo klausimu pasakyti kiti, ypač teologai? Argi ne juokinga girdėti, kaip jie nesivaržydami sprendžia klausimus, apie kuriuos nieko

[30] Jis aiškiai daro loginę klaidą *petitio piincipii* („užbėgimas už akių pagrindui" (*lot.*)). Logikos klaida įrodyme. Ją sudaro tai, kad išvada daroma iš teiginio, kuris pats dar turi būti įrodytas.

neišmano ir nuo kurių visiškai nukrypsta savo painiuose išvedžiojimuose, nuvedusiuose juos į aibę prietarų arba, paprastai sakant, į fanatizmą, dėl kurio jie, aiškindami kūno mechanizmą, tampa dar didesni neišmanėliai.

Tačiau, nors ir pasirinkome geriausius vadovus, savo kelyje dar susidursime ne su vienu keblumu ir kliūtimi.

Žmogus yra tokia sudėtinga mašina, kad iš karto tiesiog neįmanoma jo aiškiai įsivaizduoti, juo labiau – apibrėžti. Štai kodėl visi tyrimai *a priori*, kuriuos atliko didžiausi filosofai, norėdami, taip sakant, pakilti dvasios sparnais, buvo be rezultatų. Todėl tik tyrimais *a posteriori*, t. y. stengiantis rasti sielą tarsi kūno organuose, galima atskleisti pačią žmogaus prigimtį, nesakau, kad akivaizdžiai, bet įmanoma pasiekti didžiausią patikimumą šiuo klausimu.

Vadovaukimės bandymu ir palikime ramybėje filosofų tuščių tyrinėjimų istoriją. Esant aklam, tikėti, kad galima apsieiti be vedlio, – aklumo viršūnė. Visiškai teisus vienas mūsų amžininkas, sakydamas, kad tiktai tuštybė nesugeba pasinaudoti antrinėmis priežastimis lygiai taip pat, kaip ir pirminėmis. Galima ir net reikia gėrėtis visais, net pačiais nereikšmingiausiais, didžiųjų genijų, kaip Dekartas, Malbranšas, Leibnicas, Volfas[31] ir kt.,

[31] **Christianas Volfas** (1679–1754)–vokiečių filosofas idealistas, G. V. Leibnico filosofijos sistemintojas ir populiarintojas.

darbais; o kiek naudos, leiskite paklausti, gauna žmonės iš jų gilių samprotavimų ir visų darbų? Taigi pirmiausia išsiaiškinkime ne tai, ką žmonės galvojo, o tai, ką reikia galvoti, norint ramiai gyventi.

Kiek temperamentų, tiek protų, charakterių ir įvairių papročių. Net Galenas[32] žinojo šią tiesą, kurią ne Hipokratas[33], kaip teigia „Sielos istorijos" autorius[34], o Dekartas išplėtojo iki teiginio, kad tik medicina, keisdama kūną, galinti pakeisti dvasią ir papročius. Iš tikrųjų, priklausomai nuo prigimties, kiekio ir įvairaus derinio skysčių, kurie sukuria melancholišką, cholerišką, flegmatišką arba sangvinišką temperamentą, kiekvienas žmogus yra nepakartojamas.

Serganti siela čia gęsta ir nerodo jokių gyvybės ženklų, čia lyg padvigubėja: taip ji šėlsta; bet proto aptemimas praeina, ir pasveikęs kvailys vėl virsta protingu žmogumi.

Kartais protingiausias žmogus tampa bepročiu ir nebepažįsta pats savęs, tuomet likite sveikos visos taip brangiai ir per tokį vargą įgytos žinios.

[32] **Klaudijus Galenas** (apie 130 – apie 200) – romėnų gydytojas, antikinės medicinos klasikas.

[33] **Hipokratas** (460 – apie 377 m. pr. m. e.) – senovės graikų gydytojas, dėl didžiulių nuopelnų medicinai pramintas „medicinos tėvu".

[34] **Čia Ž. O. Lametri sąmoningai klaidina skaitytoją,** norėdamas įtikinti, jog traktatų „Gamtinė sielos istorija" ir „Žmogus-mašina" autoriai yra skirtingi žmonės.

Štai paralitikas, kuris klausia, ar jo koja yra lovoje; štai kareivis, kuriam atrodo, kad dar tebeturi nukirstą ranką. Atsiminimai apie ankstesnius pojūčius ir vietą, su kuria siela įprato juos sieti, sukelia jam iliuziją ir savotišką kliedesį. Užtenka tik paminėti nesamą jo kūno dalį, ir jis prisimins ją ir pajus visus jos judesius; dėl to vaizduotė patiria nenusakomą kančią.

Vienas, artinantis mirčiai, rauda kaip vaikas, kitas – juokiasi. Ko reikėjo, norint Gajaus Julijaus[35], Senekos[36], Petronijaus[37] drąsą paversti silpnadvasiškumu ar bailumu? Blužnies ar kepenų sutrikimo arba vartų venos užakimo. Kodėl? Todėl, kad, sutrikus vidaus organams, sutrinka ir vaizduotė, o dėl to atsiranda visi šie savotiški isterijos ir hipochondrijos reiškiniai.

Ką naujo galėčiau pasakyti apie tuos, kurie įsivaizduoja pavirtę vilkolakiais, gaidžiais, vampyrais ir kurie mano, jog mirusieji čiulpia jų kraują? Ar verta sustoti prie tų, kuriems atrodo, kad jų nosis ar kita kūno dalis yra iš stiklo, ir kuriems reikia patarti gulėti ant šiaudų, kad jie nebijotų susimušti. O kad jie vėl atgautų sugebėjimą

[35] **Gajus Julijus Cezaris** (100–44 m. pr. m. e.) – romėnų politikas, karvedys, oratorius ir rašytojas.

[36] **Lucijus Anėjus Seneka** (apie 4–65 m. e. m.) – romėnų filosofas stoikas, derinęs savo filosofinę koncepciją su Platono mokslu ir kai kuriais panteizmo bei Epikūro teiginiais.

[37] **Gajus Petronijus** (? – mirė apie 66 m. e. m.) – Romos aristokratas epikūrietis, rašytojas satyrikas.

valdyti savo sąnarius ir pajustų savo kūną, reikia uždegti po jais šiaudus, sukelti baimę, jog sudegs; toks išgąstis kartais išgydo paralyžių. Tik prabėgomis užsimenu apie šiuos visiems žinomus dalykus.

Nekalbėsiu plačiai ir apie miego poveikį. Tik pažvelkite į nusikamavusį kareivį! Jis knarkia apkasuose, griaudžiant šimtams pabūklų. Jo siela negirdi nieko, jo miegas – tikra apopleksija. Jeigu greta jo sprogtų bomba, jos smūgį jis pajustų ko gero menkiau, negu po jo kojomis atsidūręs vabzdys.

Kita vertus, žmogus, kamuojamas pavydo, neapykantos, godumo ir garbės troškimo, niekaip negali rasti ramybės. Nei pati ramiausia vieta, nei gaiviausi ir labiausiai raminantys gėrimai nieko nepadeda tam, kieno širdis neatsikratė aistrų naštos.

Siela ir kūnas užmiega kartu. Kraujui rimstant, visą mašiną pamažu užplūsta rimties ir ramybės jausmas; siela palengva apsunksta drauge su vokais, silpsta kartu su smegenų skaidulomis ir kartu su visais kūno raumenimis iš lėto nugrimzta į visišką užmarštį. Pastarieji nebenulaiko galvos svorio, siela nebepakelia minčių naštos ir pasineria į miegą tarsi į nebūtį.

Jei kraujo apytaka pernelyg greita, siela negali užmigti. Jei siela yra per daug susijaudinusi, kraujas negali nurimti: jis pašėlusiai ir triukšmingai tvinksi gyslose; tokios

yra dvi viena kitą veikiančios nemigos priežastys. Vien baimė, patirta per sapną, verčia širdį plakti dvigubai greičiau ir, panašiai kaip stiprus skausmas arba skubūs reikalai, atima mums būtiną malonų poilsį. Pagaliau, kaip miegą sukelia tik nutrūkusi sielos veikla, taip net nemiegant (tokiu atveju tai yra tik pusiau nemiegojimas) siela neretai trumpam užmiega, pasineria į snaudulį; tai rodo, kad ji ne visada laukia kūno, norėdama užmigti; jei tada ji ir neužmiega kaip reikiant, tai labai nedaug iki to betrūksta, nes ji negali sutelkti dėmesio nė į vieną iš daugybės neaiškių minčių, kurios, jei galima taip sakyti, užplūsta mūsų smegenų atmosferą, panašiai kaip debesys padangę.

Čia negalima nepaminėti opijaus, nes jis glaudžiai susijęs su miegu. Panašiai kaip vynas, kava ir kita, jis apsvaigina kiekvieną savaip, priklausomai nuo dozės. Jis padaro žmogų laimingą, nugramzdindamas į būseną, kuri, atrodo, turėtų būti greičiau jausmų kapinėmis, – taip ji panaši į mirtį. Kokia maloni užmarštis! Siela norėtų pasilikti joje amžinai. Kankinama didžiausių skausmų, dabar ji jaučia tik malonumą, nes daugiau nebesikamuoja ir mėgaujasi palaiminga ramybe. Opijus paveikia net valią: jis priverčia sielą, kuri norėtų būti budri ir linksmintis, pasipriešinti savo norui ir užmigti. Nutyliu apie nuodų poveikį. Vyno priešnuodis kava, skatindama vaizduotę,

pašalina galvos skausmus bei rūpesčius ir nesukelia, kaip vynas, pagirių kitą dieną.

Dabar patyrinėkime kitus sielos poreikius. Žmogaus kūnas – tai mašina, pati užsukanti savo spyruokles, gyvas amžinojo judėjimo įsikūnijimas. Maistas jame atgamina tai, ką karštis sueikvoja. Be maisto siela nyksta, niršta ir išsekusi miršta. Ji primena žvakę, kurios liepsna prieš užgesdama akimirksniui plyksteli. Tačiau papenėkite kūną, įpilkite į jo vamzdyną gyvybingų sulčių ir stiprinančių gėrimų, ir tuomet siela, tapusi stipri kaip ir jie, įgys drąsos ir pasidarys panaši į kareivį, kuris, išgėręs vandens, būtų pabėgęs, o dabar, pagautas įkarščio, dundant būgnams, žvalus pasitinka mirtį. Lygiai taip pat karštas vanduo jaudina kraują, o šaltas – jį ramina.

Kokia didelė maisto galia! Jis grąžina nusiminusiai širdžiai džiaugsmą, kuriuo užsikrečia kiti puotos svečiai, išreikšdami jį skambiomis dainomis, kurias ypač mėgsta prancūzai. Tiktai melancholikai būna prislėgti, ir mokslininkai nelabai linkę linksmintis.

Nuo žalios mėsos žvėris dar labiau sužvėrėja; tas pat būtų ir su žmonėmis, jei jie vartotų tokį maistą; kiek tai teisinga, galima spręsti iš to, kad anglai, kurie valgo ne visai iškeptą, o puszalę ir kruviną mėsą, atrodo, yra daugiau ar mažiau žiaurūs kaip tik dėl tokio maisto ir kitų priežasčių, kurių poveikį galima pašalinti tik auklėjimu.

Toks žiaurumas sukelia sielos didybę, neapykantą, panieką kitoms tautoms, nesusivaldymą ir kitokius jausmus, gadinančius charakterį, panašiai kaip prastas maistas padaro protą buką ir nerangų: tingumas ir suglebimas yra būdingiausi jo požymiai.

Popas gerai žinojo smaližystės jėgą, sakydamas: „Rūstusis Kasijus[38] nuolat kalba apie dorovę ir mano, jog kiekvienas, kuris pakenčia nedorėlius, pats yra nedorėlis. Šie gražūs jausmai jam būdingi tik ligi pietų, o kai ateina pietų metas, jam mielesnis yra niekšas, kurio geriausias stalas, negu skurdžiai mintantis šventasis".

„Pasižiūrėkite, – sako jis kitur, – į tą patį žmogų, kai jis sveikas ir kai serga, kai turi gerą vietą ir kai ją praranda, ir pamatysite, kaip jis brangina gyvybę arba niekina ją. Tai patrakėlis medžioklėje, girtuoklis provincijos priėmime, mandagus pokylyje, geras draugas mieste, o rūmuose – žmogus be jokios garbės."

Šveicarijoje buvo teisėjas pavarde Šteigeris de Vitighofenas; alkanas jis būdavo teisingiausias ir atlaidžiausias iš visų teisėjų; tačiau vargas nelaimingiesiems, atsidūrusiems kaltinamųjų suole, kai jis būdavo sočiai papietavęs! Tuomet jis virsdavo visiškai kitu žmogumi, galinčiu pakarti tiek kaltą, tiek nekaltą.

[38] **Gajus Kasijus Longinas** (? – mirė 42 m. pr. m. e.) – Romos politinis veikėjas, vienas iš sąmokslo prieš Cezarį organizatorių.

Mes mąstome ir esame dori žmonės tik tada, kai būname gerai nusiteikę ir žvalūs; viskas priklauso nuo to, kaip dirba mūsų mašina. Kartais galima net pamanyti, kad siela yra skrandyje ir kad van Helmontas[39], jos buveine laikęs skrandžio prievartį, klydo tik tiek, jog dalį palaikė visuma.

Prie kokių tik kraštutinumų nepriveda žiaurus alkis! Nebelieka jokios pagarbos net tam, kam turime būti dėkingi už gyvybę arba kam mes davėme gyvybę; sudraskome juos į gabalus, keldami šiurpias puotas, ir šitame šėlsmo protrūkyje silpnesnis visada tampa stipresniojo auka.

Nėštumas, tas geidžiamas mažakraujystės varžovas, dažniausiai ne tik sugadina skonį, lydintį abi būsenas, bet kartais priverčia sielą atlikti bjauriausius darbus – tai staigaus siuto padariniai, nuslopinantys netgi prigimties dėsnį. Taigi smegenys, ta proto gimda, iškrypsta kartu su kūno gimda.

Koks skirtingas šėlsmas apima vyrus ir moteris, kamuojamus susilaikymo ir trykštančios sveikatos! Drovi ir kukli mergina ne tik praranda bet kokią gėdą ir kuklumą, bet ir pradeda į kraujomaišą žiūrėti taip, kaip paleistuvė į svetimoteriavimą. Jeigu jos geismas nebūna tuoj

[39] **Jonas Baptistas van Helmontas** (1577–1644) – olandų gamtotyrininkas ir gydytojas, tvirtinęs, jog visi organizmo vyksmai tėra tik cheminiai procesai.

pat patenkintas, nelaimingoji gali ne tik susirgti nimfomanija ar pamišti, bet ir mirti nuo ligos, kuriai gydytojų netrūksta.

Reikia būti aklam, kad nepastebėtum, kaip amžius veikia protą. Siela priklauso nuo kūno ir auklėjimo. Gražiosios lyties siela priklauso dar ir nuo subtilaus temperamento: iš čia tas moteriškas švelnumas, jausmingumas, aistringumas, pagrįsti greičiau aistra, o ne protu, tie būgštavimai, prietarai, kurių pėdsakas vargiai beišdyla, ir t. t. Vyras, pasižymintis tvirtesne smegenų ir nervų sandara, yra guvesnio proto ir energingesnių veido bruožų; išsilavinimas, kurio stinga moterims, suteikia jo sielai naujų jėgų. Ar įmanoma, kad, susilaukęs tokios gamtos ir meno pagalbos, jis nepasidarytų dėkingesnis, kilnesnis, pastovesnis draugystėje, tvirtesnis nelaimėje ir t. t. Tačiau iš esmės mes pritariame „Laiškų apie fizionomijas" autoriaus minčiai, jog tas, kas geriausias proto ir kūno savybes susieja su pačiais švelniausiais ir subtiliausiais jausmais, neturi pavydėti mums dvigubos jėgos, kuri tikriausiai vyrui duota tik tam, kad jis galėtų, pirma, geriau suvokti grožio kerus ir, antra, visiškai patenkintų gražuolių malonumus.

Nereikia būti tokiam žymiam fizionomistui, kaip minėtas autorius, kad iš veido išraiškos ir bruožų galėtum spręsti apie proto savybes, jei tik tie bruožai yra pakanka-

mai išraiškingi. Taip pat nereikia būti žymiam gydytojui, kad galėtum nustatyti ligą iš jos akivaizdžių požymių. Įsižiūrėkite į Loko, Štalio[40], Burhavės, Mopertiui ir kitų portretus, ir jūs nė kiek nenustebsite, išvydę valingus jų veidus, erelio akis. Peržiūrėkite daugybę kitų portretų, ir visada atskirsite gražų žmogų nuo genialaus, o dažnai ir dorą – nuo sukčiaus. Pavyzdžiui, buvo pastebėta, kad vieno žymaus poeto[41] portrete sukčiaus išvaizda dera su Prometėjo ugnimi.

Istorija mums pateikia puikų pavyzdį apie oro poreikio galią. Garsusis kunigaikštis de Gizas[42] buvo taip tvirtai įsitikinęs, kad Henrikas III[43], kurio valdžioje jis buvo ne kartą, niekada neišdrįs jo nužudyti, jog išvažiavo į Blua. Kancleris Šiverni[44] sužinojęs apie jo išvykimą, sušuko: „Jis žuvęs!“ Kai jo lemtinga pranašystė pasitvirtino, žmonės kanclerį paprašė paaiškinti, kuo jis rėmėsi taip sakydamas. „Jau dvidešimt metų, – tarė jis, – aš pažįstu

[40] **Georgas Emslas Štalis** (Štahl, 1660–1734) – vokiečių chemikas ir medikas, flogistono teorijos kūrėjas, pagrindinis vitalizmo teoretikas.

[41] Turimas galvoje Volteras. Manoma, jog ši replika tapo Voltero priešiškumo Ž. O. Lametri atžvilgiu priežastimi.

[42] **Henrikas Gizas** (1550–1588) – Lotaringijos hercogas, Katalikų lygos vadeiva, vienas iš aktyviausių Baltramiejaus nakties skerdynių (1572 m.) organizatorių.

[43] **Henrikas III** (1551–1589) – Prancūzijos karalius nuo 1574 metų, hercogų Gizų priešininkas.

[44] **Pilypas Juro de Šiverni** (Chiverny, 1528–1599) – Prancūzijos politinis veikėjas, vienu metu buvęs kanclerio poste.

karalių; iš prigimties jis geras ir net silpnas, tačiau pastebėjau, kad dėl menkiausio nieko jis netenka kantrybės ir net ima širsti tuomet, kai šalta".

Vienų tautų protas lėtas ir nepaslankus, kitų – guvus, žvitrus, įžvalgus. Kodėl taip yra? Iš dalies dėl skirtingo maisto, kuriuo jos minta, kita vertus – dėl skirtingų jų protėvių sėklų*, taip pat dėl skirtingų elementų, plūduriuojančių beribėje erdvėje. Protas, kaip ir kūnas, turi savo epidemines ligas ir savo skorbutą.

Klimato įtaka tokia didelė, jog žmogus, persikėlęs kitur, ir nenorėdamas jaučia jo poveikį. Toks žmogus – lyg judrus augalas, pats persisodinęs į kitą dirvą; jei klimatas naujoje vietoje pasikeičia, jis arba išsigimsta, arba pasitaiso.

Mes perimame nejučiom iš žmonių, su kuriais gyvename, jų gestus, tartį, panašiai kaip nejučiom užsimerkiame nuo gresiančio smūgio; dėl tos pačios priežasties žiūrovo kūnas mechaniškai ir prieš savo valią mėgdžioja gero mimo judesius.

Visa tai, ką pasakiau, rodo, jog protingam žmogui geriausia draugija yra jis pats, jei negali rasti panašių į save. Nelavinamas protas atbunka jo neturinčių žmonių draugijoje: žaidžiant blogai paduotas kamuolys blogai ir

* Gyvulių ir žmogaus istorija rodo, kad tėvų sėkla turi įtakos vaiko protui ir kūnui.

grąžinamas. Aš geriau vertinu protingą žmogų be jokio išsilavinimo, jei tik jis pakankamai jaunas, o ne blogai išsilavinusį. Neišlavintas protas panašus į provincijos sugadintą aktorių.

Taigi tarp įvairių sielos ir kūno būsenų visada yra ryšys. Tačiau, norėdami geriau įrodyti šią priklausomybę ir jos priežastis, pasinaudokime lyginamąja anatomija: išskroskime žmogaus ir gyvulių vidurius. Kaipgi pažinsime žmogaus prigimtį, jei nepalyginsime jo ir gyvulių sandaros?!

Apskritai keturkojų smegenys yra beveik tokios pačios formos ir sandaros kaip ir žmogaus. Ta pati forma, toks pat visų dalių išdėstymas, pagrindinis skirtumas tik tas, kad žmogaus smegenys kūno apimties atžvilgiu yra didžiausios ir raukšlėčiausios iš visų gyvūnų. Po jo eina beždžionė, bebras, dramblys, šuo, lapė, katė ir kt. – gyvūnai, panašiausi į žmogų, nes pastebima laipsniška jų smegenų pūslėtojo audinio analogija. Lančizis[45] anksčiau už velionį de la Peironi[46] nustatė, kad smegenys yra sielos buveinė, tačiau pastarasis šią nuomonę pagrindė ne vienu bandymu.

[45] **Džovanis Marija Lančizis** (1654–1720) – italų medikas, tyręs smegenų ligas ir apskritai nervų sistemą.

[46] **Fransua Žigo de la Peironi** (1678–1747)–prancūzų medikas, pagarsėjęs kaip chirurgas ir anatomas. 1708 m. jis suformulavo išvadą, jog ta smegenų dalis, kuri atlieka „sielos“ funkcijas, yra gruoblėtoji medžiaga.

Po visų keturkojų pagal smegenų dydį eina paukščiai. Žuvys turi didelę galvą, tačiau tuščią, kaip ir daugelio žmonių. Jos visai neturi jungiamojo audinio ir labai mažai smegenų, kurių visiškai neturi vabzdžiai.

Nesigilinsiu į gamtos formų įvairumą ir nekursiu hipotezių apie jas, nes tiek vienų, tiek kitų yra daugybė, kaip galima lengvai įsitikinti perskaičius vien Vilio veikalus „De cerebro“ ir „De anima brutorum“[47].

Padarysiu tik tas išvadas, kurios aiškiai pagrįstos šiais nenuginčijamais tyrimais: pirma, kad žvėrys, kuo mažiau jie turi smegenų, tuo yra žiauresni; antra, kad šio organo dydis, atrodo, tiesiogiai priklauso nuo gyvulių klusnumo (*docilité*); trečia, kad veikia tam tikras gamtos dėsnis, pagal kurį kuo daugiau gaunama proto, tuo daugiau nustojama instinkto. Kas persveria – nauda ar žala?

Beje, nemanykite, jog aš tvirtinu, kad apie gyvulių klusnumą galima spręsti vien iš smegenų dydžio. Dar reikia, kad kokybė atitiktų kiekybę, o kietos ir skystos kūno dalys sudarytų pusiausvyrą, kuri yra sveikatos pagrindas.

Nors silpnapročiams ir netrūksta smegenų (paprastai manoma priešingai), bet jos yra blogai sudarytos, pavyzdžiui, labai minkštos. Tą patį galima pasakyti ir apie

[47] **Tomas Vilis** (Willis, 1622–1675) – anglų medikas, fizikas, tyrinėjęs kraujotakos ligas ir nervų sistemos anatomiją. Čia minimi jo traktatai „Apie smegenis“ ir „Apie gyvulių sielą“.

pamišėlius; jų smegenų trūkumai ne visada būna nepastebėti; tačiau, jeigu silpnaprotiškumo arba pamišimo priežastys nevisada būna akivaizdžios, kaip tuomet nustatyti proto skirtingumo priežastis? Jų nepastebėtų nei lūšis, nei argas[48]. *Menkas niekas, mažytė skaidula, kažkas, ko nepajėgia atskleisti tiksliausia anatomija,* paverstų kvailiais Erazmą[49] ir Fontenelį[50], kuris pats apie tai rašo viename iš savo geriausių „Pašnekesių".

Vilis pastebėjo ne tik tai, kad vaikų, šuniukų ir paukščių smegenys yra minkštos, bet ir tai, kad pilkoji medžiaga yra tarsi išskusta ir bespalvė ir kad smegenų žievės vingiai yra išsivystę taip blogai, kaip ir paralitikų. Jis visiškai teisingai priduria, kad žmogaus žiedinis gūbrys labai didelis, beždžionių ir kitų minėtų gyvulių – mažesnis, o veršio, jaučio, vilko, avino, paršo ir kitų gyvulių, kurių ši smegenų dalis labai maža, yra labai dideli pasturgaliai ir lytiniai organai.

Nors santūrumas ir atsargumas nekenkia darant šių, taip pat daugybės kitų kraujagyslių bei nervų ypatumų

[48] **Argas** – senovės graikų mitologijoje daugiaakis milžinas, kuriam miegant dalis jo akių budėdavo. Perkeltine prasme – budrus sargas.

[49] **Erazmas Roterdamietis** (tikras vardas Gerhardas Gerhardsas, 1469–1536) – olandų mokslininkas ir rašytojas, vienas iš Renesanso epochos humanizmo korifėjų.

[50] **Bernaras Le Bovjė de Fontenelis** (1657–1757) – prancūzų filosofas materialistas, religijos kritikas, XVIII a. prancūzų švietėjų pirmtakas. Čia minimas jo traktatas „Pašnekesiai apie pasaulių daugybę".

tyrinėjimų apibendrinimus, vis dėlto reikia pripažinti, kad tokia įvairovė nėra vien tuščias gamtos žaismas. Blogiausiu atveju ji rodo, kad būtina yra gera ir sudėtinga organizacija, nes visame gyvūnijos pasaulyje siela, tvirtėdama kartu su kūnu, darosi tuo įžvalgesnė, kuo daugiau jėgų įgyja kūnas.

Dabar panagrinėkime gyvulių klusnumo įvairovę. Be abejo, geras gyvulių ir žmonių palyginimas verčia protą tikėti, jog dėl anksčiau nurodytų priežasčių atsiranda skirtumas tarp jų ir mūsų, nors reikia pripažinti, kad mūsų menkas išmanymas, apsiribojantis grubiais stebėjimais, nepajėgia įžiūrėti ryšių tarp priežasčių ir padarinių[51]. Šios savotiškos harmonijos filosofai niekada neįstengs pažinti.

Kai kurie gyvūnai išmoksta kalbėti ir dainuoti; jie įsimena melodijas ir atkartoja visus garsus taip pat gerai, kaip muzikas. Kiti, nors ir būdami gudresni, pavyzdžiui, beždžionė, nesugeba to padaryti. Argi taip yra ne dėl jų kalbos padargų ydų?

Ar šios ydos įgimtos ir neįmanoma rasti vaistų? Kitaip sakant, negi visiškai neįmanoma išmokyti beždžionę kalbėti? Nemanau.

[51] **Šie samprotavimai rodo,** jog Ž. O. Lametri buvo įsitikinęs, kad tam tikra materijos organizacija yra gyvosios ir negyvosios materijos skirtumo, gyvūnų psichikos išsivystymo laipsnio priežastis.

Tam aš greičiausiai pasirinkčiau beždžionę iš didžiųjų rūšies, nebent atsitiktinai būtų atrasta kita gyvūnų rūšis, panašesnė į mus, nes niekas netrukdo manyti, jog tokia rūšis gali būti mums nežinomuose kraštuose. Beždžionė tokia panaši į mus, kad gamtininkai pavadino ją *laukiniu*, arba *giriniu*, žmogumi. Aš mokyčiau ją, sudarydamas tokias pačias sąlygas, kaip Amanas[52] savo mokiniams, t. y. norėčiau, kad ji būtų nei per daug jauna, nei per daug sena, nes į Europą atvežamos beždžionės paprastai būna senos. Pasirinkčiau nuovokiausios fizionomijos beždžionę, su kuria galėčiau atlikti daugybę nedidelių bandymų. Pagaliau, suvokęs, kad nesu tinkamas auklėtojas, atiduočiau ją į mano minėto arba kito tokio pat gabaus mokytojo, jei toks apskritai yra, mokyklą.

Iš Amano knygos ir iš tų, kurie taikė jo metodą, žinote visus stebuklus, kuriuos jis sugebėjo atlikti su kurčiais iš prigimties, kurių akis, kaip jis pats sakė, pavertė ausimis. Jūs žinote ir tai, per kokį trumpą laiką jis išmokė juos girdėti, kalbėti, skaityti ir rašyti. Mano manymu, kurčiojo akys yra žvitresnės ir įžvalgesnės nei girdinčiojo dėl to, kad vieno organo arba pojūčio netekimas padidina kito jėgą bei galią; tačiau beždžionė girdi, mato ir supranta tai, ką ji mato ir girdi; ji taip puikiai suvokia jai rodomus

52 **Johanas Konradas Amanas** (1669–1724) – šveicarų medikas ir biologas, „Gamtinės sielos istorijos“ autorius.

ženklus, jog neabejoju, kad bet kokiame žaidime ar pratime pralenktų Amano mokinius. Tad kodėl beždžionių mokymas turėtų būti neįmanomas? Kodėl gi pagaliau beždžionė pasitreniravusi negalėtų pamėgdžioti kaip kurtieji kalbėjimui reikalingų judesių? Nedrįstu teigti, kad beždžionės kalbos padargai negali, nepaisant visų pastangų, nieko ištarti. Tačiau, turint galvoje didelį žmogaus ir beždžionės panašumą ir tai, kad lig šiol nežinomas kitas gyvūnas, kuris išore ir vidumi būtų toks panašus į žmogų, būtų labai keista, jei tai pasirodytų neįmanoma. Lokas, kurio neįtarsi patiklumu, visiškai patikėjo pasakojimu apie papūgą, kurį Viljamas Templis aprašė savo „Atsiminimuose"[53]. Ši papūga esą atsakinėdavusi į klausimus ir išmokusi savotiškai rišliai kalbėti. Žinau, kad šis didis metafizikas buvo išjuoktas*; tačiau ar daug šalininkų rastų tas, kuris pareikštų pasauliui, jog yra veislių, kurios dauginasi be kiaušinių ir be patelių? Tačiau Tramblė[54]

[53] **Viljamas Templis** (1628–1699) – anglų diplomatas, laisvamanis. Savo pažiūras išdėstęs dviejose knygose, pavadintose „Miscelenea", buvo kaltinamas materializmu, ateizmu ir konfucianizmu.

* „Gamtinės sielos istorijos" autorius.

[54] **Abrahamas Tramblė** (1700–1784) – olandų biologas, kurio plunksnai priklauso savo laiku pagarsėjusi „Polipų istorija" (pilnas pavadinimas – „Memuaras apie vienos gėlavandenių polipų su panašiomis į ragus rankomis rūšies istoriją", 1744 m.). A. Tramblė pastebėjo, kad, supjausčius į dalis kai kurias gyvas būtybes, tos dalys netrukus tampa savarankiškais gyvais organizmais. Ž. O. Lametri šį atradimą priskiria A. Tramblė, tačiau iš tikrųjų belytį dauginimąsi 1740 m. atrado šveicarų biologas Šarlis Lonė.

rado tokių veislių, kurios dauginasi nesiporuodamos, tiktai dalijimosi būdu. Ar Amanas nebūtų apšauktas pamišėliu, jeigu, dar neatlikęs vykusių savo bandymų, būtų pasigyręs galįs išmokyti per labai trumpą laiką savo kurčius mokinius. Tačiau jo pasiekimai nustebino pasaulį, ir, panašiai kaip „Polipų istorijos“ autorius, jis iš karto išgarsėjo. Žmogus, savo genijaus dėka darantis stebuklus, mano nuomone, pranoksta tą, kuris už juos dėkingas atsitiktinumui. Radusį, kaip papuošti gražiausią iš pasaulių ir padaryti jį tobulesnį negu buvo, reikia gerbti labiau už nevykusių sistemų kūrėją ar kruopštų niekam tikusių hipotezių autorių. Amano atradimai yra visai kitokios vertės: jie išgelbėjo žmones nuo instinkto jungo, kurį jie, atrodo, buvo pasmerkti vilkti; jie davė jiems mintis, protą – žodžiu, sielą, kurios niekada nebūtų turėję. Kur besurasi didesnę jėgą!

Nemenkinkime gamtos išteklių – žmogaus proto dėka jie gali pasidaryti begaliniai.

Argi negalima būtų tuo pačiu būdu, kaip kurtiesiems, atkimšti Eustachijaus vamzdelio beždžionėms? Argi, knietėdami pamėgdžioti mokytojo tartį, negali išjudinti kalbos padargų gyvūnai, kurie taip puikiai sugeba pamėgdžioti daugybę kitų ženklų? Ar galima kokiu nors bandymu įtikinti, kad mano sumanymas yra neįgyvendinamas ir juokingas; beždžionės ir žmogaus sandara bei

veiksmai tokie panašūs, jog aš beveik neabejoju, kad, gerai lavinant šį gyvūną, įmanoma išmokyti jį tarti žodžius, t. y. kalbėti. Tada beždžionė būtų jau ne laukinis ir nevykęs žmogus, o tikras miestietis, sugebantis, kaip ir visi, mąstyti ir naudotis gautu išsilavinimu.

Tikri filosofai sutinka su manimi, kad perėjimas nuo gyvulio prie žmogaus nėra staigus. Iš tikrųjų, kas gi buvo žmogus prieš išrasdamas žodžius ir išmokdamas kalbėti? Savotiškas gyvūnas, pasižymintis mažesniu instinktu negu kiti gyvūnai, kurių valdovu savęs tuomet jis dar nelaikė. Jis skyrėsi nuo beždžionės ir kitų gyvūnų tik tuo, kuo beždžionė skiriasi šiuo metu, būtent fizionomija, rodančia didesnį sumanumą. Apsiribodamas Leibnico šalininkų vadinamu *intuityviu pažinimu*, jis matė tik formas ir spalvas, nepastebėdamas jokio skirtumo tarp jų. Tiek senas, tiek jaunas jis buvo kaip vaikas ir reiškė savo jausmus bei poreikius kaip išalkęs arba nuobodžiaujantis šuo, kuris prašo ėsti arba palakstyti.

Ilgainiui atsirado žodžiai, kalbos, įstatymai, mokslai ir menai, ir tik jie nušlifavo neapdorotą mūsų proto deimantą. Žmogų išdresiravo kaip kokį žvėrį; rašytoju pasidaroma taip pat, kaip ir kroviku. Geometras išmoko nubraižyti sunkiausius brėžinius ir išspręsti painiausius uždavinius, panašiai kaip beždžionė išmoksta nusiimti ir užsidėti kepuraitę arba joti paklusniu mokytu šunimi.

Viskas pasiekta ženklais; kiekviena rūšis išmoko to, ką pajėgia išmokti; tokiu būdu žmogus įgijo *simbolinį pažinimą*, kaip jį vadina vokiečių filosofai.

Kaip matote, nėra nieko paprastesnio už mūsų auklėjimo mechanizmą! Viską galima paversti garsais ir žodžiais, kurie iš vieno lūpų per ausis patenka į kito smegenis, o šis tuo pačiu metu akimis suvokia kūnų kontūrus, kurių atsitiktiniai ženklai yra tie žodžiai.

Tačiau kas prakalbo pirmasis? Kas buvo pirmasis žmonių giminės mokytojas? Kas atrado būdą, kaip panaudoti mūsų organizmo klusnumą? Šito aš nežinau: šių pirmųjų laimingų genijų vardai skendi praeities tamsoje. Tačiau menas yra gamtos kūdikis, todėl pastaroji turėjo būti daug anksčiau už jį.

Reikia manyti, kad geriausiai organizuoti žmonės, kuriems gamta nepašykštėjo savo gėrybių, išmokė viso to kitus. Pavyzdžiui, girdėdami kokį nors naują garsą, patirdami naują jausmą, gėrėdamiesi grožybėmis, kurios sudaro nuostabų gamtos reginį, jie elgėsi taip, kaip tas Sartro kurčiasis, apie kurį pirmasis mums papasakojo didysis Fontenelis ir kuris, būdamas keturiasdešimties metų, pirmą kartą išgirdo jį apstulbinusį varpų gaudesį.

Tad argi būtų kvaila manyti, jog pirmieji mirtingieji mėgino, panašiai kaip tas kurčiasis, gyvuliai ar nebyliai, kurie yra kita gyvulių rūšis, išreikšti naujus pojūčius ju-

desiais, atitinkančiais jų vaizduotę, o vėliau ir kiekvienam gyvūnui būdingais atsitiktiniais garsais, kurie natūraliai išreiškia jų nuostabą, džiaugsmą, polėkius ar poreikius. Be abejo, tie, kuriuos gamta apdovanojo subtilesniais jausmais, galėjo laisviau juos ir išreikšti.

Būtent tokiu būdu, mano manymu, žmogus panaudojo savo pojūčius arba instinktus protui ugdyti, o protą – žinioms įgyti. Būtent tokiu būdu, jei gerai viską suprantu, smegenyse atsirado minčių, kurioms suvokti gamta jas ir sukūrė. Viena padėjo kitam, menkutės užuomazgos pamažu augo, ir visi Visatos dalykai pasidarė visiškai aiškūs.

Panašiai kaip smuiko styga ar klavesino klavišas virpa ir skleidžia garsą, taip ir smegenų stygos, užgautos skambančių spindulių, yra sužadinamos perteikti arba atkartoti jas sudirginusius žodžius[55]. Tačiau šis organas sudarytas taip, kad, vos tiktai akys, gerai pritaikytos regėti, pamato daiktų atvaizdus, smegenys negali nesuvokti jų vaizdo ir neįžiūrėti jų skirtumo, o kai šių skirtumų ženklai įsispaudžia ir įsirėžia smegenyse, siela būtinai privalo tirti jų tarpusavio santykius; tai būtų neįmanoma neatradus ženklų ir nesugalvojus kalbų. Tuo metu, kai Visata

[55] **Praėjus dvidešimčiai metų** (1769 m.), Deni Didro traktate „d'Alambero pokalbis su Didro" pakartojo šią Ž. O. Lametri mintį net neatsisakydamas analogijos su klavesino klavišu, bet nutylėdamas Ž. O. Lametri vardą.

buvo, galima sakyti, nebyli, siela elgėsi su visais daiktais kaip žmogus, kuris, neturėdamas menkiausio supratimo apie proporcijas, apžiūrinėja paveikslą arba statulą; toks žmogus negali nieko suprasti. Ji buvo lyg mažas vaikas (tuomet siela gyveno savo vaikystę), kuris, laikydamas saujoje keletą šiaudelių arba pagaliukų, spokso į juos beprasmišku, lengvabūdišku žvilgsniu, nepajėgdamas jų nei suskaičiuoti, nei pastebėti jų skirtumo. Tačiau pritvirtinkite prie vieno iš tų pagaliukų, pavyzdžiui, prie to, kuris vadinamas stiebu, vimpelą arba vėliavėlę, o prie kito – kitokį vimpelą arba vėliavėlę, pažymėkite pirmąjį ženklu 1, o antrąjį – ženklu 2, ir tas pats vaikas įstengs juos suskaičiuoti ir taip pamažu išmoks aritmetikos. Vos tiktai viena figūra jam pasirodys lygi kitai savo skaitmeniniu ženklu, jis be vargo nustatys, kad tai du skirtingi kūnai, kad 1 ir 1 yra 2, o 2 ir 2 yra 4* ir t. t.

Tikras arba tariamas figūrų panašumas yra svarbiausias visų mūsų tiesų ir žinių pagrindas. Aišku, sunkiausiai iš jų įsimenamos tos, kurių ženklai yra paprastesni ir ne tokie prieinami pojūčiams; todėl joms suprasti reikia didesnių sugebėjimų. Reikia didelio proto, norint aprėpti ir suderinti milžinišką kiekį žodžių, kuriais mokslai, apie kuriuos kalbėjau, išreiškia jų galiai prieinamas tie-

* Ir šiandien tebesama tautų, kurios, neturėdamos daug ženklų, gali suskaičiuoti tiktai iki dvidešimties.

sas; mokslai, kalbantys skaičių arba kitokių ženklų kalba, priešingai, suvokiami labai lengvai. Be abejo, šiuo lengvumu geriau negu jų akivaizdumu galima paaiškinti algebros pasiekimus.

Visos žinios, kurių vėjas pripučia mūsų pasipūtusių pedantų smegenų balionus, yra ne kas kita, kaip žodžių ir vaizdinių sąvartynas, paliekantis mūsų galvoje pėdsakus, kurių dėka skiriame ir įsimename daiktus. Visos mūsų mintys pabunda nuo jų, panašiai kaip prityręs sodininkas prisimena augalų pavadinimus, vos juos išvydęs. Žodžiai ir jais žymimi vaizdiniai taip susiję smegenyse, jog retai kada galima įsivaizduoti kokį nors daiktą nesiejant jo su kokiu nors pavadinimu arba jam priskiriamu ženklu.

Nuolat vartoju žodį „įsivaizduoti“, nes manau, kad viską galima įsivaizduoti ir kad visas sielos dalis galima traktuoti tik kaip jas sudarančią vaizduotę. Taigi sprendimas, protavimas, atmintis anaiptol nėra visiškai atskiros sielos dalys, bet gryniausios modifikacijos savotiško *smegenų audinio*, kuriame tarsi stebuklingame žibinte atsispindi akyje užsifiksavę daiktai.

Tačiau jei toks nuostabus ir nesuprantamas yra smegenų sandaros rezultatas, jei viską suvokiame ir galime paaiškinti vaizduote, kam tuomet skirti juslinį ir mąstantį žmogaus pradą? Argi neskaidomos sielos šalininkai neprieštarauja patys sau? Juk skaidomo dalyko, nesilei-

džiant į absurdą, negalima laikyti neskaidomu. Štai prie ko veda piktnaudžiavimas terminais ir skambiais žodžiais, kaip „dvasiškumas“, „nematerialumas“ ir kt., kai juos pradeda vartoti kaip pakliūva net didieji žmonės, neteikdami jiems jokios prasmės.

Nėra nieko lengviau, kaip įrodyti teisingumą sistemos, grindžiamos, kaip ir mūsų minėta, vidiniu jausmu ir kiekvieno individo patirtimi. Jei vaizduotė – tas smegenų sugebėjimas fantazuoti, kurio prigimtis mums tokia pat nežinoma, kaip ir jo pasireiškimo būdas, – yra menka ir silpna, tai vargiai bepajėgs pastebėti analogiją tarp savo minčių; jinai įžiūrės, ir gana savotiškai, tik tai, kas yra tiesiog prieš ją, arba tai, kas labai stipriai ją veikia. Šiaip ar taip, teisinga tai, kad mes suvokiame tiktai vaizduotę, kad tiktai ji įsivaizduoja visus dalykus, padedama juos apibūdinančių žodžių ir atvaizdų. Taigi vaizduotė, kartoju dar kartą, yra siela, nes ji atlieka visas sielos funkcijas. Įtaigus teptukas nuogus proto griaučius apvelka gyvybinga ir pilnakrauje mėsa; jo dėka klesti mokslai ir menai, kalba miškai, dūsauja aidas, rauda uolos, pradeda kvėpuoti marmuras, visi negyvi daiktai atgyja. Be to, vaizduotė mylinčios širdies švelnumui suteikia didelės aistros žavesio; ji sėja aistrą tiek filosofo, tiek pasipūtusio pedanto kabinete; pagaliau ji išugdo mokslininkus, oratorius ir poetus. Vienų kvailai apšmeižta, kitų nepa-

grįstai išaukštinta, tačiau ir vieniems, ir kitiems menkai pažįstama, ji ne tik eina grožio ir meno pėdomis, ne tik piešia gamtą, bet gali ją ir išmatuoti. Ji protauja, sprendžia, gilinasi, lygina, tiria. Ar galėtų ji taip gerai suvokti joje atsispindintį paveikslų grožį, nesuvokdama jų tarpusavio santykių? Ne, kaip negali ji atsiduoti jusliniams malonumams, nepatirdama viso jų skonio ar geismo, taip, pati nespręsdama, negali galvoti apie tai, ką mechaniškai patyrė.

Kuo daugiau laviname vaizduotę arba skurdžiausią talentą, tuo labiau, kaip sakoma, jis plečiasi, o kuo labiau jis plečiasi, tuo darosi veiklesnis, stipresnis, turtingesnis ir pajėgesnis mąstyti. Pačiai tobuliausiai sandarai reikalingos pratybos.

Pirmasis žmogaus pranašumas yra jo sandara; be reikalo visi moralistai vertybėmis laikė tiktai sugebėjimus, įgytus mąstymu ir darbu, o ne įgimtas savybes, nes iš kurgi, klausiu, įgudimas, mokslas ir dorybė, jei ne iš tam tikros tvarkos (*disposition*), kuri padarė mus gabius, mokytus ir dorus? O iš kur ta tvarka, jei ne iš gamtos? Vertingas savybes mes gauname tik iš jos; mes dėkingi jai už tai, kas esame. Kodėl man nevertinti žmonių, apdovanotų įgimtomis savybėmis, taip, kaip tų, kurie pasižymi įgytomis ir lyg pasiskolintomis dorybėmis! Nuopelnas visada vertas pagarbos, nesvarbu, kokio jis pobūdžio ir

kilmės; reikia tiktai jį įvertinti. Nors protas, grožis, turtas, kilmė yra tik atsitiktinumo žaismas, bet jie turi savo vertę, kaip ir apsukrumas, išmanymas, dorybė ir pan. Žmonės, apdovanoti vertingiausiomis gamtos dovanomis, turi gailėtis tų, kuriems gamta jų pašykštėjo; jie gali jaustis pranašesni, tačiau nesipuikuodami, tiesiog kaip žinovai. Graži moteris, laikanti save bjauria, tokia pat juokinga, kaip protingas žmogus, laikantis save kvailiu. Perdėtas kuklumas (tiesa, retai pasitaikanti yda) yra savotiškas nedėkingumas gamtai. Neslepiamas išdidumas, priešingai, yra taurios ir didžios sielos požymis, rodantis vyrišką charakterį.

Žmogaus sandara yra pirmasis jo pranašumas ir visų kitų šaltinis, o auklėjimas yra antrasis jo pranašumas. Be auklėjimo net geriausias protas būtų pasmerktas žūti, lygiai kaip ir puikiai sukurtas gamtos žmogus aukštojoje visuomenėje būtų tik netašytas stuobrys. Kita vertus, kokių vaisių duotų geriausias auklėjimas, jei neturėtume organo, galinčio priimti ir suvokti mintis? Taip pat neįmanoma įteigti kokią nors mintį žmogui, neturinčiam jutimo organų, kaip neįmanoma pastoti moteriai, kuriai gamta per išsiblaškymą pamiršo įtaisyti išorinius lyties organus; aš mačiau moterį, kuri neturėjo nei lytinės angos, nei makšties, nei gimdos ir dėl to po dešimties vedybinių metų turėjo išsiskirti.

Bet jeigu smegenys yra gerai organizuotos ir išlavintos, tai jos yra derlinga ir puikiai užsėta dirva, duodanti šimteriopai daugiau nei gavo arba, kitaip sakant (atsisakius vaizdingo stiliaus, kartais būtino, norint geriau išreikšti tai, ką jauti, ir suteikti žavesio tiesai), vaizduotė, pratybų pakylėta iki retos ir nuostabios genialumo savybės, iš karto nustato savo suvokiamų minčių tarpusavio santykius, lengvai aprėpia daugybę daiktų, darydama iš jų ilgiausią virtinę išvadų, kurios savo ruožtu tėra nauji tarpusavio santykiai, atsiradę lyginant pirmuosius, kurie sielai atrodo visiškai panašūs. Tokia, mano nuomone, yra proto kilmė. Sakau „atrodo", kaip anksčiau, kalbėdamas apie daiktų panašumą, esu pavartojęs epitetą „tariamas" ne todėl, kad manyčiau, jog pojūčiai mus nuolat klaidina, kaip tvirtino Malbranšas, ir ne todėl, kad mūsų akys, šiek tiek apsiblaususios iš prigimties, nematytų daiktų tokių, kokie jie yra iš tikrųjų, nors mikroskopas kasdien tai įrodo, bet todėl, kad nereikėtų leistis į ginčus su pironiečiais, iš kurių žymiausias yra Belis[56].

Apie tiesą apskritai aš sakau tą patį, ką Fontenelis sako apie kai kurias iš jų, būtent, kad ją reikia paaukoti visuomenės labui. Mano ramus būdas verčia mane vengti bet kokio ginčo, išskyrus nebent tuos atvejus, kai

[56] **Pjeras Belis** (1647–1706) – prancūzų filosofas skeptikas, kovojęs prieš metafiziką ir religinius prietarus.

reikia paaštrinti pokalbį. Veltui dekartininkai taukštų apie savo *įgimtas idėjas*; tokioms chimeroms paneigti aš nesugaišiu nė ketvirtadalio to, kiek sugaišo Lokas. Iš tiesų kokia prasmė rašyti storiausią knygą, norint įrodyti teoriją, kuri jau prieš tris tūkstančius metų buvo laikoma aksioma?

Remiantis principais, kuriuos patys nustatėme ir kuriuos laikome teisingais, žmogų, turintį daugiausia vaizduotės, reikėtų laikyti ir protingiausiu bei genialiausiu, nes visi šie žodžiai yra sinonimai. Kartoju dar kartą: tik gėdingai piktnaudžiaudami žodžiais, t. y. vartodami skirtingus žodžius arba garsus, bet nesiedami su jais jokios minties ir nematydami tikrojo jų skirtumo, galime manyti, kad kalbame apie skirtingus dalykus.

Puikiausia, didžiausia ir stipriausia vaizduotė labiausiai praverčia moksluose ir menuose. Nesiimu spręsti, ar, norint darbuotis Aristotelio arba Dekarto mene, proto reikia daugiau nei Euripido arba Sofoklio[57] mene ir ar gamtai, kuriant Niutoną, prireikė daugiau medžiagos nei kuriant Kornelį[58] (tuo aš labai abejoju); bet neabejotina, kad, tiktai skirtingai pritaikydami vaizduotę, jie pasiekė nevienodą pergalę ir įgijo nemirtingą šlovę.

[57] **Euripidas** (485/480–406 m. pr. m. e.) ir Sofoklis (apie 497–406 m. pr. m. e.) – senovės graikų tragedijos klasikai.

[58] **Pjeras Kornelis** (1606–1684) – prancūzų dramaturgas, vienas iš klasicizmo prancūzų literatūroje pradininkų.

Kai manoma, jog kas nors turi menką nuovoką, bet gerą vaizduotę, tai reiškia, kad vaizduotė, per daug palikta savo valiai ir beveik ištisai stebinti save savo pojūčių veidrodyje, neįprato jų kaip reikiant tirti, kad ji labiau susidomėjusi įspūdžiais ir atvaizdais, o ne jų teisingumu ar panašumu.

Iš tikrųjų vaizduotė yra tokia gyva, kad neįsikišus dėmesiui – visų mokslų raktui ir šaltiniui, – ji gali tik prabėgomis ir labai paviršutiniškai žiūrėti į daiktus.

Pažvelkite į tupintį ant šakos paukštį – atrodo, jis ims ir tuoj nuskris. Taip ir vaizduotė. Nuolat skatinama kraujospūdžio ir gyvybinių dvasių[59], ji bėga vienos bangos pėdsakais, kuriuos čia pat nuplauna kita; siela dažnai veltui vejasi ją; vėliau ji ne kartą gailėsis to, ką nepakankamai greitai pagavo ir įsisavino; štai kokiu būdu vaizduotė, tikriausias laiko atvaizdas, nuolat išnyksta ir vėl atsinaujina.

Toks yra chaosas ir nuolatinė, greita mūsų minčių kaita; jos veja viena kitą kaip bangos, todėl, jei vaizduotė,

[59] **„Gyvybinės dvasios“** (*esprits animaux*) nuo R. Dekarto laikų paprastai suprantamos kaip materialūs jutimo organų gautų impulsų nešėjai nervų skaidulomis į smegenų žievę, kur yra jutimo centrai. R. Dekartas tas dvasias įsivaizdavo kaip švelnų dvelkimą arba kaip labai tyrą ugnį (žr. Dekartas R. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1978, p. 134–135), Ž. O. Lametri – kaip labai mažas apskritas daleles, kurios užpildo tuščiavidures nervų skaidulas ir perduoda iš jutimo organų gautą impulsą viena kitai, kol pasiekia smegenų žievę.

kaip sakoma, nepasinaudos savo raumenimis, norėdama išlaikyti pusiausvyrą ant smegenų lynų, kad trumpam suturėtų vieną sprūstantį dalyką ir nepultų prie kito, kurį tirti dar ne laikas, ji niekada nebus verta gražaus sprendimo vardo. Ji pajėgs aiškiai išreikšti tai, ką pati pajuto; ji pagimdys oratorius, muzikus, dailininkus, poetus, tačiau niekada – nė vieno filosofo. Priešingai, jei iš vaikystės įpratinsime vaizduotę valdytis, tramdyti savo veržlumą, ugdantį tik puikius entuziastus, sulaikyti savo mintis ir gerai jas apgalvoti, kad būtų galima visapusiškai ištirti dalyką, tai ji, sugebėdama spręsti, įstengs aprėpti daugiausia daiktų. Vaizduotės gyvumas, kuris yra teigiamas vaikų bruožas ir kurį reikia tiktai reguliuoti studijomis ir pratybomis, virs įžvalgiu skvarbumu, be kurio neįmanoma mokslų pažanga.

Tokie paprasti yra pamatai, ant kurių stovi logikos rūmas. Gamta juos padėjo visai žmonių giminei, tačiau vieni sugebėjo pasinaudoti jais, o kiti jais tik piktnaudžiavo.

Nors žmogus pranašesnis už gyvulius, vis dėlto jam yra tik garbė priklausyti tai pačiai klasei, kaip ir jie. Tiesą sakant, iki tam tikro amžiaus jis yra didesnis gyvulys negu jie, nes gimdamas turi mažesnį instinktą.

Koks gyvulys nugaištų iš alkio pieno upėje? Tiktai žmogus. Panašiai kaip senas vaikas, apie kurį, sekdamas

Arnobijumi[60], pasakoja vienas šiuolaikinis rašytojas, jis nežino nei jam tinkamo maisto, nei vandens, kuriame gali paskęsti, nei ugnies, kurioje gali sudegti. Uždekite pirmą kartą žvakę vaiko akivaizdoje, ir jis nesąmoningai išties į liepsną pirštą, tarsi norėdamas sužinoti, kokį naują reiškinį mato; savo kailiu patyręs pavojų, daugiau to nebedarys.

Arba paguldykite vaiką su žvėrių jaunikliu prie prarajos krašto: tiktai vaikas į ją įkris; tiktai vaikas paskęs ten, kur žvėries jauniklis išsigelbės plaukdamas. Keturiolikos arba penkiolikos metų vaikas vos nujaučia, kokie dideli malonumai jo laukia pratęsiant giminę; netgi būdamas jaunuolis, jis dažnai nenutuokia, kaip elgtis žaidime, kurio taip greitai išmoko gamta žvėris; jis slapstosi, tarsi gėdydamasis mėgautis savo malonumais ir būti laimingas, o gyvuliai didžiuojasi savo *cinizmu*. Kadangi gyvuliai nėra auklėjami, jie neturi ir prietarų. Pasižiūrėkite į šunį ir į vaiką, pasimetusius kelyje nuo šeimininko: vaikas rauda, nežinodamas, ko griebtis, kokiam šventajam melstis, o šuo, geriau naudodamasis savo uosle negu vaikas protu, bematant suranda šeimininką.

Taigi gamta pastatė mus žemiau gyvulių, kad geriau išryškintų stebuklus, kokius daro auklėjimas, nes tiktai jis prilygina mus gyvuliams ir netgi padaro pranašesnius už juos.

[60] **Arnobijus** (? – 326 m. e. m.) – vienas iš pirmųjų krikščionybės apologetų.

Bet ar galima tą patį pranašumą pripažinti kurtiems, akliems iš prigimties, silpnapročiams, kvailiams, laukiniams arba žmonėms, išauklėtiems giriose drauge su žvėrimis, – visiems tiems, kuriems hipochondrija sunaikino vaizduotę, pagaliau visiems žmogaus pavidalo gyvuliams, turintiems tik pačius primityviausius instinktus? Ne, visi tie padarai – žmonės kūnu, bet ne dvasia, ir jie nesudaro atskiros klasės.

Nesirengiame nutylėti argumentų, kuriais galima prieštarauti mūsų nuomonei ir patvirtinti, kad esama pirminio skirtumo tarp žmogaus ir gyvulio. Sakoma, kad žmogui būdingas prigimties dėsnis (*la loi naturelle*): sugebėjimas pažinti gėrį ir blogį, o tai yra svetima gyvuliams.

Tačiau ar šis priekaištas arba, teisingiau, tvirtinimas pagrįstas bandymu, be kurio filosofas gali viską paneigti? Ar yra padarytas koks nors bandymas, kuris įtikintų mus, kad tiktai žmogus yra apšviestas proto šviesa, kurios atsakyta visiems kitiems gyvūnams? Jei tokio bandymo nėra, mes negalime žinoti, kas dedasi gyvūnų ir netgi kitų žmonių viduje; mes galime tik jausti, kas jaudina mus pačius. Mes žinome, kad mąstome ir jaučiame sąžinės priekaištus: tuo mus įtikina vidinis jausmas, tačiau to nepakanka, kad galėtume spręsti apie kitų žmonių sąžinės priekaištus; todėl turime pasitikėti kitų žmonių

žodžiais arba spręsti iš išorinių matomų požymių, kuriuos pastebime savyje, jausdami tokius pačius sąžinės priekaištus ir tas pačias kančias.

Norint nustatyti, ar gyvūnai, kurie nekalba, turi prigimties dėsnį, reikia remtis minėtais požymiais, tariant, kad jie yra. Faktai, atrodo, tai patvirtina. Šuo, įkandęs jį erzinusiam šeimininkui, praėjus akimirkai, atrodo, pradeda gailėtis: esti liūdnas, nusiminęs, nedrįsta pasirodyti į akis ir, įsiteikiamai šliauždamas, pripažįsta savo kaltę. Iš istorijos mes žinome, kaip liūtas nelietė atiduoto jam sudraskyti žmogaus, pažinęs, kad tai jo geradarys. Reikia tik palinkėti, kad žmogus visada jaustų tokį dėkingumą už gerus darbus ir tokią pagarbą kitiems. Tuomet nereikėtų bijoti nedėkingumo ir karų – tikrų žmonijos rykščių ir prigimties dėsnio budelių.

Tačiau argi būtybė, kurią gamta taip anksti apdovanojo tokiu protingu instinktu, kad ji gali spręsti, derinti, mąstyti ir samprotauti kiek tik leidžia jos veiklos sritis ir apimtis, būtybė, kuri prisiriša iš dėkingumo už geradarystes ir nutolsta dėl blogo elgesio su ja, mėgindama ieškoti geresnio šeimininko, būtybė, kurios sandara ir elgesys yra panašūs į mūsų ir kuri atlieka tuos pačius veiksmus ir patiria tas pačias, kaip ir mes, aistras, tuos pačius skausmus, tuos pačius malonumus, daugiau ar mažiau audringus, priklausomai nuo vaizduotės galios ir nervų

jautrumo, – argi tokia būtybė nesugeba jausti ir savo, ir mūsų kaltę, skirti gėrį ir blogį, kitaip sakant, argi ji nesuvokia, ką daro? Argi jos siela, kuri, panašiai kaip ir mūsų, jaučia tuos pačius džiaugsmus, pažeminimus, gali nesibjaurėti, matydama draskomą arba negailestingai sumaitotą panašų į save padarą? Jei taip, negalima tvirtinti, jog gyvūnams pašykštėta neįkainojamos dovanos, apie kurią kalbame, nes jeigu jie rodo aiškius apgailestavimo ir protingumo ženklus, tai kodėl negalima manyti, kad tos būtybės – beveik tokios pat tobulos mašinos, kaip mes, kad jos, panašiai kaip ir mes, yra sukurtos tam, jog mąstytų ir jaustų gamtą. Tegul niekas man neprieštarauja, kad žvėrys dažniausiai yra plėšrūs ir nejautrūs jų daromam blogiui, nes ir žmonės ne visi skiria ydas nuo dorybių. Žiaurumas būdingas ir mūsų, ir žvėrių padermei. Žmonės, kuriems prigimties dėsnio pažeidinėjimas virto nežabotu įpročiu, dėl to kankinasi mažiau negu tie, kurie nusikalsta pirmą kartą ir kurie dar nepasidavė pavyzdžio jėgai. Žvėrys yra tokie pat, kaip ir žmonės: ir vieni, ir kiti gali būti daugiau ar mažiau žiaurūs priklausomai nuo temperamento, ir vieni, ir kiti gali pasidaryti dar žiauresni, veikiami blogų pavyzdžių. Tačiau gero būdo, ramus žvėris, gyvenantis su kitais į save panašiais ir mintantis smulkesniu ir švelnesniu maistu, neapkenčia kraujo ir skerdynių; praliejęs kraują, jis susigės, tik galbūt ne

taip, kaip mes, nes visi žvėrys, kadangi jie atsidavę poreikiams, malonumams ir gyvenimo patogumams, kuriais jie sugeba naudotis geriau už mus, atrodo, neturėtų jausti tokio didelio sąžinės graužimo, kaip mes, nes mūsų poreikiai nėra tokie dideli, kaip jų. Įprotis sušvelnina ir, ko gero, nuslopina sąžinės graužimą bei malonumus.

Tačiau akimirkai tarkime, kad aš apsirinku, kad aš klystu, manydamas, jog visas pasaulis šiuo klausimu neteisus, tik aš vienas teisus; sutinku, kad net patys protingiausi žvėrys neskiria dorovinio gėrio ir blogio, neatsimena jiems parodyto dėmesio ir padaryto gėrio, nejaučia savo vertės; tarkime, kad liūtas, apie kurį esu pasakojęs anksčiau, neatsimena, kodėl pasigailėjo žmogaus, atiduoto jam sudraskyti dėl reginio, baisesnio už visus liūtus, tigrus ir lokius; juk ir mūsų padermės atstovai kovoja vieni su kitais, šveicarai su šveicarais, broliai su broliais, nors ir atpažįsta vienas kitą mūšyje, tačiau puola ir žudo vienas kitą be jokio gailesčio, nes valdovas už tai moka; pagaliau tarkime, kad prigimties dėsnis žvėrims svetimas. Kokias išvadas galima daryti iš to? Žmogus nukrėstas ne iš kokio nors vertingesnio molio; gamta sukūrė jį iš tos pačios tešlos, kaip ir kitus gyvūnus, įdėdama tiktai kitokių mielių. Taigi, jei, žvėris nesigaili, prasižengęs vidiniam jausmui, apie kurį esu kalbėjęs, arba greičiau jo visiškai neturi, tai reiškia, kad taip yra ir su žmogumi.

O jeigu taip, tai sudie, prigimties dėsni, ir gražūs jai skirti veikalai! Tuomet išeitų, kad visame gyvūnų pasaulyje jo nėra. Ir priešingai, jeigu žmogus yra priverstas prisipažinti, jog skiria, jei yra sveiko proto, sąžiningus, gerus ir dorus žmones nuo nesąžiningų, negerų ir nedorų, ir jeigu jis lengvai atskiria ydą nuo dorybės vien iš natūralių jų padarinių – malonumo arba pasibjaurėjimo, tai reiškia, kad ir žvėrys, sukurti iš tos pačios tešlos, kuriai, galimas daiktas, pritrūko šiek tiek raugo, jog viskuo prilygtų žmonėms, turi pasižymėti visai gyvūnijai būdingomis savybėmis ir kad, vadinasi, nėra sielos, arba jaučiančios substancijos, kurios negraužtų sąžinė. Tolesnis samprotavimas patvirtins šias išvadas.

Prigimties dėsnio negalima sunaikinti. Jis taip veikia visus žvėris, jog aš nė kiek neabejoju, kad ir patys žiauriausi ir plėšriausi iš jų retkarčiais jaučia sąžinės graužimą. Esu tikras, jog laukinė mergina iš Šampanės Šalono jautė savo didžiulę kaltę, jei iš tiesų surijo seserį. Tą patį manau apie visus, kurie nusikalto nesąmoningai arba iš nesusivaldymo: apie Gastoną iš Orleano, kuris negalėjo susilaikyti nevogęs; apie moterį, nėštumo metu turėjusią tokį pat polinkį, kuris persidavė vaikams; apie tą, kuri, būdama panašioje būklėje, suvalgė savo vyrą; apie tą, kuri pjovė savo vaikus, juos sūdė ir kasdien valgė kaip paprasčiausią sūdytą mėsą; apie vagies-žmogėdros duk-

terį, kuri pati pasidarė tokia, sulaukusi 12 metų, nors tėvo ir motinos neteko, būdama vienerių metų, ir buvo auklėjama dorų žmonių; aš jau nekalbu apie daugybę kitų pavyzdžių, kurių pilna mūsų mokslininkų darbuose ir kurie visi patvirtina, jog esama ne vienos paveldimos ydos ir dorybės, pereinančios vaikams iš tėvų arba augintiniams iš žindyvės. Beje, sutinku, kad daugelis iš tų nelaimingųjų iš karto nejaučia savo poelgių siaubo. Pavyzdžiui, bulimija, arba vilkiškas alkis, gali nustelbti bet kokį jausmą; tai savotiška skrandžio pasiutligė, kurią žūtbūt reikia numalšinti. Tačiau kaip kankinasi atsitokėjusios, tarsi išsiblaiviusios, tos moterys, prisiminusios, kad nužudė brangiausias joms būtybes! Kokia žiauri bausmė tenka joms už nesąmoningai padarytą nusikaltimą, kuriam jos nepajėgė atsispirti. Tačiau tai anaiptol ne visada suvokia teisėjai: viena iš moterų, apie kurias esu kalbėjęs, sulaužius jai kaulus, buvo sudeginta, kita užkasta gyva. Aš puikiai suprantu visuomenės reikalavimus. Vis dėlto pageidautina, kad teisėjai tokiais atvejais būtų tiktai geri gydytojai. Tiktai jie gali atskirti tikrą nusikaltėlį nuo netikro. Ar gali žmogui vadovauti protas, tapęs iškrypusio jausmo arba pasiutligės vergu?

Tačiau jeigu pats nusikaltimas užtraukia didesnę ar mažesnę bausmę, jeigu net ilgiausiai pasireiškiantis ir nepataisomas įprotis nepajėgia užgniaužti atgailos net

nuožmiausiose širdyse, jeigu jie sielvartauja vien prisiminę padarytą nusikaltimą, kam tuomet gąsdinti silpnų protų vaizduotę pragaru, šmėklomis ir ugnies prarajomis, dar nerealesnėmis negu Paskalio[61] praraja*? Ar reikia tokiomis pasakomis, kaip yra pasakęs vienas atviros širdies popiežius, kankinti vargšus pasmerktuosius? Argi nepakankamai juos nubaudžia sąžinė – pirmutinis jų budelis? Nenoriu tuo pasakyti, kad visi nusikaltėliai baudžiami neteisingai; aš tiktai manau, kad tuos, kurių valia išsigimusi, o sąmonė aptemusi, pakankamai nubaudžia sąžinė, kai jie atsitoki; drįstu teigti, nuo tokio sąžinės graužimo gamta, mano manymu, turėtų apsaugoti tuos nelaiminguosius, kurie nusikalto iš lemtingos būtinybės.

Veltui nusikaltėliai, piktadariai, nedėkingieji, pagaliau bejausmiai gamtai, menki ir neverti dienos šviesos tironai džiaugiasi savo barbariškumu; ateina ramybės ir

[61] **Blezas Paskalis** (1623–1662) – žymus prancūzų matematikas, fizikas ir filosofas moralistas. „Paskalio praraja“ – tai toks B. Paskalio psichinis kompleksas, kuris susidarė po to, kai jis, pasibaidžius arkliams, vos nenudardėjo su karieta į Senos upę, bet susilaikė prie pat kairiojo tilto krašto.

* Draugijoje arba už stalo iš kairės pusės Paskaliui būtinai turėdavo būti užtvara iš kėdžių arba koks nors asmuo, kad jis nematytų baisios prarajos, į kurią bijojo įkristi, nors suvokė, jog tai tik iliuzija. Koks baisus vaizduotės arba sutrikusios kraujo apytakos vienoje smegenų skiltyje padarinys! Paskalis buvo didis žmogus, kita vertus – vos ne pamišėlis. Pamišimas ir išmintis – abu turėjo jo smegenyse savo skyrius, arba skiltis, atskirtas vadinamuoju dalgiu. (Įdomu, kuriuo iš jų Paskalis taip smarkiai linko į Port-Rojalio ponus?) Šį faktą sužinojau iš de Lametri „Traktato apie galvos svaigulį“.

susimąstymo akimirkos, kai prabyla keršinga sąžinė ir, atsigręžusi į juos pačius, pasmerkia juos vos ne nuolatinėms kančioms. Kas kankina žmones, tas kankina save; jo kančios tolygios padarytoms skriaudoms.

Kita vertus, koks malonumas daryti kam nors gera, būti dėkingam už kitų padarytą gėrį; kokia palaima būti doram, geram, žmoniškam, švelniam, gailestingam, jautriam ir kilniam (pastarasis žodis apima visas dorybes)! Tai suteikia tokį pasitenkinimą, jog aš manau, kad jau pakankamai yra nubaustas žmogus, kuris gimė nedoras[62].

Negimstame iš karto mokslininkai: jais tampame turbūt savotiškai piktnaudžiaudami savo įgimtomis savybėmis, be to, darydami žalą valstybei, maitinančiai dykaduonius, kuriuos tuštybė apdovanojo *filosofų* vardu. Visus mus gamta sukūrė tam, kad būtume laimingi; taip, visus, nuo kirmino, ropojančio žeme, iki debesyse sklandančio erelio. Todėl visus gyvūnus ji apdovanojo didesniu ar mažesniu prigimties dėsniu priklausomai nuo to, kiek prie jo yra prisitaikiusi kiekvieno gyvūno organų sandara.

Kaip apibrėžti prigimties dėsnį? Tai jausmas, mokantis mus, ko nereikia daryti, jei norime, kad mums

[62] **Viena iš vietų**, kuri akivaizdžiai paneigia Ž. O. Lametri kaltinimą „imoralizmu“.

nedarytų to paties. Prie šio bendro apibrėžimo, man rodos, reikėtų dar pridurti, kad šis jausmas yra savotiškas nuogąstavimas ar baimė, naudingi tiek visai giminei, tiek atskiram individui, nes mes gerbiame kitų pinigus ir gyvybę galbūt tik norėdami išsaugoti savo turtą, garbę ir gyvybę, panašiai kaip tie krikščionybės Iksionai[63], kurie tiki Dievu ir stengiasi įgyti daugybę pramanytų dorybių vien iš pragaro baimės.

Taigi matote, kad prigimties dėsnis – tai tik vidinis jausmas, kuris, kaip ir kiti, neišskiriant ir minties, priklauso vaizduotei. Todėl jam nereikia nei auklėjimo, nei apreiškimo, nei įstatymų leidėjo, jeigu nepainiosime jo su civiliniais įstatymais, kaip absurdiškai daro teologai.

Fanatizmo ginklas gali sunaikinti tuos, kurie gina šias tiesas, tačiau jam niekada nepavyks sunaikinti pačių tiesų.

Tuo nenoriu pasakyti, kad abejoju aukščiausiosios esybės buvimu; priešingai, man atrodo, didžiausia tikimybė, kad ji yra. Bet kadangi jos buvimas neįrodo, jog šis kultas, kaip ir bet kuris kitas, yra būtinas, tai jos pripažinimas yra tiktai teorinė tiesa, neturinti jokios naudos praktiškai. Todėl, jei, remdamiesi didžiule patirtimi, ga-

[63] **Iksionas** – senovės graikų mitologijos didvyris, klastingai nužudęs savo uošvį. Dzeusas atleido jo nusikaltimą ir pakvietė net į Olimpą, kur jis ėmė siekti Dzeuso žmonos Heros meilės. Už tai Iksionas buvo prikaltas prie amžinai besisukančio ugninio rato.

lime tvirtinti, kad religija dar nėra besąlygiškas dorumas, tai dėl tų pačių priežasčių galime sakyti, kad ir ateizmas jos besąlygiškai neatmeta.

Kas žino, ar pats žmogaus buvimas nėra jo būties esmė? Gali būti, kad jis atsitiktinai yra nusviestas į kurią nors žemės vietą, nežinia kaip nė kam; viena tiktai aišku, kad jis privalo gyventi ir mirti, panašiai kaip sudygstantys ir vėl išnykstantys grybai arba gėlės, augančios pagrioviais ir dengiančios mūrus.

Tačiau nesigilinkime į begalybę; mums nėra leista turėti apie ją menkiausio supratimo; mes negalime pasiekti daiktų šaltinio. Beje, mūsų pačių ramybei tas pat, ar materija amžina ar sukurta, ar Dievas yra ar jo nėra. Kokia beprotybė kamuotis dėl to, ko neįmanoma sužinoti ir dėl ko mes nepasidarytume laimingesni, jeigu mums tai ir pavyktų!

Bet mums gali pasakyti: perskaitykite Fenelono[64], Niuventeito[65], Abadi[66], Derhemo[67], Raiso[68] ir kitų dar-

[64] **Fransua de Salinjakas de la Matas Fenelonas** (1651–1715) – prancūzų vyskupas ir religinis rašytojas, kovingas materialistinės filosofijos priešininkas.

[65] **Bernardas Niuventeitas** (1654–1718) – olandų matematikas, savo traktate „Dievo buvimas, įrodytas gamtos stebuklais" skelbęs teleologinį Dievo būties įrodymą.

[66] **Žakas Abadi** (Abbadie, 1658–1727) – prancūzų protestantizmo krypties teologas.

[67] **Viljamas Derhemas** (Derham, 1657–1735) – anglų dvasininkas ir gamtotyrininkas. Savo darbuose fizikos ir medicinos klausimais plėtojo teleologinius Dievo būties įrodymo argumentus.

[68] **Džonas Raisas** (1628–1704) – anglų biologas.

bus. Na ir kas? Ko jie gali mane išmokyti arba, tiksliau, ko jie išmokė mane? Viso labo tai tik nuobodus dievobaimingų rašytojų, kurie pralenkia vienas kitą tuščiažodžiavimu, kartojimas, galintis greičiau sustiprinti, o ne sugriauti ateizmo pagrindus. Daugybė iš gamtos paimtų argumentų nesuteikia jų knygoms svarumo. Vien tiktai piršto, ausies arba akies sandara, vienas Malpigio[69] stebėjimas įrodo viską, be abejonės, daug geriau negu Dekartas arba Malbranšas; o visi kiti neįrodo nieko. Deistai ir krikščionys turėtų pasitenkinti stebėjimais, kurie rodo, kad visame gyvūnijos pasaulyje tie patys tikslai pasiekiami įvairiausiais būdais, tačiau visada geometrišku tikslumu. Ar gali būti geresnis ginklas prieš ateistus? Iš tikrųjų, jei protas manęs neapgauna, žmogus ir visa Visata yra sukurti tais pačiais tikslais. Saulė, oras, vanduo, kūno sandara ir forma – visa tai atsispindi akyje lyg veidrodyje ir tiksliai perduoda vaizduotei joje atsispindinčius daiktus pagal dėsnius, kuriuos sąlygoja begalinė matomų kūnų įvairovė. Ausies sandara yra nepaprastai įvairi, nors šio žmogaus, žvėrių, paukščių ir žuvų organo paskirtis viena. Visos ausys sudarytos tokiu matematišku tikslumu, kad visos jos skirtos tam pačiam tikslui, būtent girdėti.

[69] **Marčelas Malpigis** (1628–1694) – italų biologas, vienas iš mikroskopinės anatomijos pagrindėjų. Čia jis pasirinktas eksperimentinių tyrinėjimų pavyzdžiu, nes su šio mokslininko vardu susiję daugelis reikšmingų atradimų, kurie padėjo įtvirtinti biologijoje eksperimentinio metodo prestižą.

Ar atsitiktinumas, klausia deistas, yra toks didis geometras, kad, savo valia keisdamas kūrinius, kurių autoriumi yra laikomas, gali pasiekti, nepaisant įvairovės, vieną ir tą patį tikslą? Prieštaraudamas jis nurodo kitas išlikusias gyvūnų formas, kurios bus panaudotos ateityje: drugelio vikšrą, žmogaus spermą, kiekvieną polipo dalį, ovalinės angos plėvę, gemalo plaučius, danties mėnuliukus, kaulų skysčius, nesuvokiamu būdu atsiskiriančius ir sukietėjančius. Ir šios krypties šalininkai, neniekindami nieko, kas gali tai patvirtinti, nesiliauja įrodinėję, stengdamiesi pasinaudoti viskuo, kartais netgi mūsų proto silpnumu. Pažiūrėkite, sako jie, į Spinozą, Vaninį, Debaro, Buandeną[70] – į apaštalus, kurie deizmui daro daugiau garbės nei žalos! Jų sveikata buvo jų netikėjimo matas. Iš tikrųjų retai kada, priduria jie, neatsižadama ateizmo nurimus aistroms ir išsekus kūnui, kuris yra jų įrankis.

Žinoma, tai viskas, ką galima pasakyti Dievo buvimo naudai, nors šis argumentas nėra rimtas, nes tokie atsivertimai būna trumpalaikiai: protas, vos tiktai pasitaisęs

[70] **Čia Ž. O. Lametri primena paskalas apie tai,** kad šie paminėti žmonės mirties akivaizdoje esą išsižadėję savo ateistinių įsitikinimų. Iš tikrųjų tai teisinga tik prancūzų aristokrato, poeto Žako de Valė Debaro (1602–1674) atžvilgiu, – prieš mirtį jis susitaikė su bažnyčia. Italų filosofas Lučilijas Vaninis (1584–1619) net ir vykdant mirties nuosprendį gynė savo ateistines pažiūras. Neatsisakė savo ateistinių pažiūrų ir prancūzų dramaturgas, teatro istorikas Nikola Buandenas (1676–1751), ir olandų filosofas, naujųjų laikų filosofijos klasikas Baruchas (Benediktas) Spinoza (1632–1677).

ir drauge su kūnu atgavęs jėgas, beveik visada grįžta prie ankstesnių įsitikinimų ir jais toliau vadovaujasi. Tai pasitaiko žymiai dažniau, nei mano gydytojas Didro[71] savo „Filosofinėse mintyse“ – puikiame kūrinyje, kuris, beje, neįtikins nė vieno ateisto. Iš tiesų, ką galima atsakyti žmogui, teigiančiam: „Mes visai nepažįstame gamtos; galbūt viską sukūrė jos gelmėse glūdinčios priežastys. Tik pažiūrėkite į Tramblė polipą: ar ne jame pačiame glūdi atgimimo priežastys? Kodėl turėtų būti nesąmonė manyti, jog esama fizinių priežasčių, kurios sukūrė viską ir su kuriomis taip glaudžiai susijusi ištisa šio plačiojo pasaulio grandinė, kad nieko iš to, kas vyksta, negalėtų neįvykti. Tiktai visiškai neįveikiamas tų priežasčių nežinojimas verčia mus griebtis Dievo, kuris, pasak kai kurių žmonių, nėra netgi *proto padarinys* (*étre de raison*). Vadinasi, neigti atsitiktinumą dar nereiškia įrodyti aukščiausiosios esybės buvimą, nes gali būti dar kas nors, kas nėra nei atsitiktinumas, nei Dievas; aš turiu galvoje gamtą, kurios tyrinėjimas savo ruožtu gali išugdyti netikinčiuosius, kaip patvirtina geriausių jos tyrinėtojų mąstysena.“

Iš tiesų *Visatos svoris* negali sukrėsti, juo labiau *sugniuždyti*, nė vieno tikro ateisto; visi tūkstančius sykių

[71] **Deni Didro** (1713–1784) – žymus prancūzų filosofas, mechanicistinio materializmo atstovas, švietėjas, vienas iš Didžiosios prancūzų buržuazinės revoliucijos ideologų.

kartoti argumentai kūrėjo buvimui pagrįsti, kai kieno vertinami labiau už mūsų mąstymo būdą, net ir labiausiai perdedant jų svarbą, bus įtikinami tik antipironiečiams arba tiems, kurie taip pasitiki savo protu, jog ryžtasi spręsti iš kai kurių išorinių požymių, kuriems, kaip žinote, ateistai gali priešpastatyti kitus tokius pat įtikinamus, bet visiškai priešingus argumentus. Iš tiesų, jei paklausime gamtininkų, jie mums pasakys, kad dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių chemiko rankomis atsitiktinių junginių dėka buvo pagamintas pirmasis veidrodis, gamtos rankomis buvo sukurtas tyras vanduo, atstojantis naiviai piemenaitei veidrodį; kad judėjimas, išsaugantis pasaulį, galėjo jį sukurti; kad kiekvienas kūnas užima vietą, kurią jam paskyrė gamta; kad oras gaubia Žemę dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių geležis ir kiti metalai yra jos gelmių produktas; kad saulė – toks pat natūralus gamtos kūrinys kaip elektra; kad ji anaiptol nesukurta tam, jog šildytų Žemę ir jos gyventojus, kuriuos kartais net apdegina, panašiai kaip lietus sukurtas visiškai ne tam, jog daigintų želmenis, kuriems dažnai pakenkia; kad veidrodis ir vanduo buvo sukurti anaiptol ne tam, jog į juos žiūrėtų, kaip, beje, ir visi žvilgantys kūnai, pasižymintys ta pačia savybe; kad akis iš tiesų yra savotiškas veidrodis, kuriame siela gali matyti daiktų atvaizdus tokius, kokius akis jai rodo; kad neįrodyta, jog šis or-

ganas buvo skirtas kaip tik regėjimui ir tyčia įstatytas į akiduobę; kad pagaliau Lukrecijus[72], gydytojas Lami[73] ir visi senieji bei dabartiniai epikūrininkai, ko gero, teisūs, sakydami, jog akis mato tik todėl, kad yra sudaryta ir įtaisyta tam tikru būdu, ir kad, sutikus, jog egzistuoja tie patys judėjimo dėsniai, kurių laikosi gamta, kurdama ir ugdydama visus kūnus, neįmanoma, jog šis puikus organas gali būti sudarytas ir įtaisytas kitaip.

Štai argumentai prieš ir už, santrauka pagrindinių teiginių, dėl kurių amžinai ginčysis filosofai. Šiame ginče aš nepalaikau nė vienų.

Non nostrum inter vos tantas componere lites[74].

Štai ką pasakiau vienam savo draugui prancūzui, tokiam pat atviram pironiečiui, kaip ir aš, didelių nuopelnų žmogui, vertam geresnio likimo. Į tai jis man atsakė labai keistai. Iš tikrųjų, sakė jis, visi už ir prieš neturi jaudinti sielos filosofo, kuris mato, kad nieko nėra įrodyta taip akivaizdžiai, kas priverstų jį pritarti, ir kad vienos pusės iškeltas mintis beregint paneigia kita pusė. Vis dėlto, pridūrė jis, pasaulis tol nebus laimingas, kol nepasidarys ateistinis. Štai kokie buvo šio „baisaus“ žmogaus argumentai. Jei ateizmas paplistų visur, kalbėjo jis, tuomet

[72] **Titas Lukrecijus** (95–54 m. pr. m. e.) – romėnų filosofas materialistas.

[73] **Gijomas Lami** – XVIII a. prancūzų medikas, savo veikaluose atgaivinęs Epikūro ir Lukrecijaus materializmą.

[74] **„Ne mūsų reikalas derinti jūsų nesutarimus“** (*lot.*).

visos religijos būtų sunaikintos su šaknimis. Nebūtų religinių karų, nebūtų religijos kareivių, tokių siaubingų kareivių! Gamta, užteršta prakeiktais nuodais, susigrąžintų savo teises ir buvusį skaistumą. Mirtingieji, kurti visiems kitiems balsams, ramiai atsiduotų tiktai laisvai savo asmenybės valiai, kurios negalima nebaudžiamai niekinti ir kuri viena veda mus į laimę maloniais dorybės takais[75].

Toks yra prigimties dėsnis. Kas griežtai jo laikosi, tas yra doras ir nusipelno visos žmonių giminės pasitikėjimo. Kas jo tiksliai nesilaiko, kad ir kaip uoliai dėtųsi išpažįstąs kokią nors religiją, tas yra sukčius ir veidmainys, kuriuo aš netikiu.

Pagaliau minia temano kitaip, tegul sau sako, kad, netikėdamas apreiškimu, negali būti doras; žodžiu, kad reikalinga kokia nors kita religija, tiktai ne gamtos. Koks skurdas, kokia menkystė! Ir kaip liaupsina kiekvienas savo paties išpažįstamą religiją! Bet mums nerūpi minios pritarimas. Kas stato savo širdyje altorius prietarams, tas gimęs lankstytis stabams, o ne dorybei suvokti.

Tačiau jeigu visi sielos sugebėjimai taip priklauso nuo ypatingos smegenų ir viso kūno sandaros, kad iš esmės yra ne kas kita, kaip tos sandaros rezultatas, tai žmogų galime laikyti gana apsišvietusia mašina! Pagaliau netgi

[75] **Iš šios vietos aišku,** kokia prasme Ž. O. Lametri laiko save pironiečiu, t. y. skeptiku.

jei žmogus vienas būtų apdovanotas prigimties dėsniu, argi jis dėl to nustotų buvęs mašina? Keletu sraigtelių ar spyruoklių daugiau, nei jų turi patys tobuliausi gyvūnai, smegenys šiek tiek arčiau širdies, todėl ir gauna daugiau kraujo, – ir kas dar? Šiaip ar taip, nežinomos priežastys pagimdo tą taip lengvai įžeidžiamą sąžinę, tą sąžinės graužimą, kurie materijai nėra svetimesni už mąstymą, – žodžiu, visą tariamą skirtumą tarp žmogaus ir kitų gyvūnų. Bet ar viską pakankamai paaiškina minėtų organų sandara? Taip, kartoju tai dar kartą: jei mąstymas akivaizdžiai vystosi kartu su organais, tai kodėl materija, iš kurios jie sudaryti, negalėtų jausti sąžinės graužimo, jeigu ji įgijo sugebėjimą jausti[76]?

Taigi siela tėra tuščias žodis, neturintis jokios prasmės, protingas žmogus jį gali vartoti tik norėdamas pažymėti mąstančiąją mūsų organizmo dalį. Gyvi kūnai, tarus, kad jiems būdingas menkiausias judėjimo pradas, turi visa, ko jiems reikia, kad galėtų judėti, jausti, mąstyti, apgailestauti, – žodžiu, reikštis tiek fiziniame, tiek nuo jo priklausančiame doroviniame pasaulyje.

Mes nieko neteigiame, remdamiesi prielaidomis; kas mano, jog dar ne visi neaiškumai išsklaidyti, tesiima bandymų, kurie juos visiškai patenkins.

[76] **Ši kategoriška mintis rodo,** jog žmogaus-mašinos koncepcija Ž. O. Lametri traktuojama kaip modelis, atitinkantis objektyvią tikrovę, o ne kaip hipotezė.

1. Visų gyvūnų kūnas tebevirpa ir po mirties, ir tuo ilgiau, kuo šaltesnis jų kraujas ir kuo mažiau jie prakaituoja. Tai patvirtina vėžliai, driežai, gyvatės ir kt.
2. Raumenys, atskirti nuo kūno, susitraukia, kai į juos įduriama.
3. Viduriuose dar ilgai išlieka peristaltiniai, arba kirmėliniai, judesiai[77].
4. Pasak Kuperio, įšvirkštus paprasto karšto vandens, atgyja širdis ir raumenys[78].
5. Varlės širdis, išimta iš kūno, dar visą valandą nenustoja plakusi, ypač atokaitoje, o dar geriau ant šilto stalo arba ant karštos lėkštės. Jeigu atrodo, kad ji visiškai nustojo plakusi, užtenka padaryti injekciją, ir iš pažiūros nebegyvas raumuo vėl pradės plakti. Harvėjus pastebėjo, kad tas pats yra ir su rupūžėmis[79].
6. Bekonas Verulamietis savo kūrinyje „Silva silvarum“[80] pasakoja apie vieną žmogų, nuteistą už išdavystę.

[77] **Žarnyno peristaltika** po žmogaus mirties aprašyta 1669 m. anglų fiziologo Glisono, su kurio darbais Ž. O. Lametri, atrodo, buvo susipažinęs.

[78] **Bandymai atgaivinti širdį** karštu vandeniu aprašyti ne tik anglų chirurgo Viljamo Kuperio (1666–1709), bet ir kito anglų mediko, gamtotyrininko, vieno iš mokslinės fiziologijos pradininkų, nustačiusių kraujotakos dėsnius, Viljamo Harvėjaus (1578–1657) veikaluose.

[79] **V. Harvėjaus atradimai** Ž. O. Lametri imponavo tuo, kad jie buvo gauti gausiai eksperimentuojant ir kad šio mokslininko atradimai griovė svarbiausias religines dogmas.

[80] **Čia minimas anglų filosoto Fransio Bekono** (1561–1626) veikalas „Tankmių tankmė“ (t. y. painiava).

Jam gyvam buvo perskrosta krūtinė ir išplėšta širdis įmesta į karštą vandenį; širdis keletą kartų pašokusi į viršų, iš pradžių dvi pėdas, o paskui vis žemiau ir žemiau.

7. Paimkite dar neišsiritusį iš kiaušinio viščiuką, išimkite jo širdį, ir tomis pačiomis sąlygomis išvysite tokius pačius reiškinius. Kvėpavimo šiluma atgaivina po beoriu gaubtu jau žūstantį gyvūną.

   Panašūs bandymai, už kuriuos turime būti dėkingi Boiliui[81] ir Stenonui[82], buvo atlikti su balandžiais, šunimis ir triušiais, kurių širdies dalys tebeplakdavo kaip visa širdis. Taip pat judėdavo ir nutrauktos kurmių letenėlės.

8. Tokius reiškinius galime pamatyti, stebėdami vikšrus, kirminus, vorus, muses ir ungurius; nukirstų kūno dalių judesiai sustiprėja karštame vandenyje dėl jame esančios šilumos.

9. Vienas girtas kareivis kardu nukirto kalakutui galvą. Paukštis tebestovėjo, paskui pajudėjo ir puolė bėgti; atsimušęs į sieną, apsigręžė ir leidosi bėgti toliau, plasnodamas sparnais, kol galų gale nukrito. Kai jis

[81] **Robertas Boilis** (1627–1691) – anglų fizikas ir chemikas, suformulavęs pirmąjį mokslinį cheminio elemento apibrėžimą.

[82] **Nilsas Stenonas** (1638–1686) – danų fizikas ir anatomas. Remdamasis savo atliktais bandymais, jis nustatė, jog širdis yra raumuo, kuris susitraukdamas išstumia kraują.

jau gulėjo ant žemės, jo raumenys vis dar tebejudėjo. Visa tai mačiau savo akimis; tokius pačius reiškinius galime pamatyti, stebėdami kačiukus ir šuniukus nukirstomis galvomis.

10. Sukapoti į gabalus polipai ne tiktai juda, bet per savaitę jų prisiveisia tiek, į kiek gabalų buvo sukapoti. Gaila, kad šis bandymas nesiderina su gamtininkų išvesta dauginimosi teorija, arba greičiau reikia džiaugtis, nes šis atradimas mums akivaizdžiai rodo, jog negalima daryti jokių apibendrinimų net iš labai gerai žinomų ir akivaizdžių bandymų.

Aš pateikiau daugiau negu reikia faktų, norėdamas tiktai įrodyti, kad kiekviena organizmo skaidula, kiekviena jo dalelė juda, veikiama joms būdingo judėjimo prado, ir kad toks judėjimas nepriklauso nuo nervų, kaip būna atliekant sąmoningus judesius, nes dalelės, atliekančios minėtus judesius, visai nėra susijusios su kraujotaka. Jei tokie judesiai aptinkami skaidulų dalyse, tai jie turi būti ir širdyje, kuri sudaryta iš savotiškai susiraizgiusių skaidulų. Kad tuo įsitikinčiau, man nereikėjo Bekono papasakotos istorijos. Man buvo lengva apie tai spręsti iš žmogaus ir kitų gyvūnų širdies sandaros analogijos ir netgi iš žmogaus širdies masės, kurioje nematyti šio judėjimo tik todėl, kad jis prislopintas; pagaliau iš to, kad visos lavo-

no dalys yra šaltos ir bejėgiškos. Jei būtų skrodžiami dar šilti nubaustų nusikaltėlių kūnai, pamatytume, kad jų širdis atlieka tuos pačius judesius, kokius galima išvysti nukirstų galvų veido raumenyse.

Viso kūno arba į gabalus sukapotų dalių judėjimui būdinga tai, kad jis sukelia ne chaotiškus, kaip anksčiau manyta, bet visiškai taisyklingus judesius, be to, tai būdinga tiek šiltakraujams ir tobuliems, tiek šaltakraujams ir netobuliems gyvūnams. Mūsų priešininkams nelieka nieko kito, kaip neigti tūkstančius faktų, kuriuos kiekvienas gali patikrinti.

Jei mane dabar paklaustų, kur yra ta mūsų kūnui įgimta galia, atsakyčiau, kad jos lizdas tikriausiai yra toje vietoje, kurią senovėje vadino parenchima, t. y. pačioje kūno dalių substancijoje, išskyrus venas, arterijas, nervus, žodžiu – pačioje viso kūno sandaroje. Tai reiškia, jog kiekviena jo dalis pasižymi didesne ar mažesne galia judėti priklausomai nuo jos poreikių.

Smulkiau panagrinėkime tas žmogaus mašinos spyruokles. Visus gyvybinius natūralius ir automatiškus judesius gyvūnai atlieka patys. Argi ne tiesa, kad, netikėtai išvydęs prarają ir išsigandęs, kūnas mechaniškai traukiasi atatupstas? Argi vokai nenusileidžia, kaip esu jau sakęs, gresiant smūgiui, o vyzdys nesusitraukia prie ryškios dienos šviesos, norėdamas apsaugoti rageną, ir ar

neišsiplečia, trokšdamas geriau matyti prieblandoje esančius daiktus? Argi odos poros mechaniškai neužsidaro žiemą, kad šaltis neprasiskverbtų į indų vidų? Argi ne tiesa, kad skrandis sutrinka, veikiamas nuodų, tam tikro opijaus arba vėmimą sukeliančių medžiagų kiekio? Argi širdis, arterijos ir raumenys miegant nesusitraukia smarkiau negu kiti raumenys? Argi plaučiai neatlieka nuolat veikiančių dumplių vaidmens? Argi ne mechaniškai susitraukia šlapimo pūslės, tiesiosios žarnos ir kt. raumenys arba ne stipresnis, negu kitų raumenų, širdies susitraukimas? Lygiai taip pat mechaniškai raumenys pakelia vyrų ir kitų gyvūnų varpą, kai šie plaka ja sau per pilvą; netgi vaikams gali pasireikšti erekcija sudirginus šią kūno dalį. Tarp kita ko, tai rodo, kad šiame organe yra savotiška, dar mažai ištirta spyruoklė, galinti sukelti veiksmus, kuriuos, nepaisant visų anatomijos pasiekimų, sunku paaiškinti.

Smulkiau nenagrinėsiu visų šių antraeilių, visiems žinomų kūno jėgų. Tačiau yra kita, subtilesnė ir nuostabesnė, jėga, įkvepianti visas kitas: ji yra visų mūsų jausmų, malonumų, aistrų ir minčių šaltinis, nes smegenys irgi turi raumenis, skirtus mąstyti, kaip žmogus – kojas, skirtas vaikščioti. Turiu galvoje tą skatinantįjį ir veržlųjį pradą, kurį Hipokratas vadina ενορμων (siela). Šis pradas tikrai yra smegenyse, prie nervų, kuriais valdo

visą kūną, šaknų. Juo paaiškinama viskas, ką galima paaiškinti, net labiausiai stulbinantys vaizduotės sutrikimų padariniai.

Nenorėdamas įkyrėti skaitytojams pernelyg dideliu vargiai suvokiamų pavyzdžių gausumu, apsiribosiu tik keliais klausimais ir samprotavimais.

Kodėl gražios moters vaizdas ar netgi pati mintis apie ją sukelia tam tikrus mūsų judesius ir geismus? Ar tai, kas darosi tuo metu tam tikruose organuose, atsiranda iš pačios tų organų prigimties? Toli gražu ne: taip yra dėl raumenų ir vaizduotės sąveikos bei tam tikro jų ryšio. Tik pirmąją spyruoklę sudirgina tai, ką senovėje vadino *bene placitum*[83], arba grožio reginiu: ši savo ruožtu veikia kitą, snūduriavusią tuo metu, kai ją pažadino vaizduotė. Ar taip atsitinka ne dėl to, kad suirzęs ir kunkuliuojantis kraujas bei gyvybinės dvasios, srūdami nepaprastu greičiu, užplūsta ir išpučia akytus kūnus?

Kadangi esama akivaizdaus ryšio tarp motinos ir vaiko* ir kadangi sunku paneigti faktus, kuriuos pateikia Tulpijus[84] ir kiti verti tokio pat pasitikėjimo autoriai (nerasi už juos vertesnių), tai turime pripažinti, kad gemalas jaučia motinos vaizduotės veržlumą taip, kaip minkštas

[83] **Puikus sprendimas** (*lot.*).

* Bent jau indų ryšio. Ar galime būti tikri, kad nėra tarp jų nervų ryšio?

[84] **Nikolas Peteris Tulpijus** (1593–1674) – olandų medikas, žymaus trijų knygų veikalo „Medicinos tyrimai“ autorius.

vaškas – menkiausią prisilietimą, ir kad motinos žymės bei apgamai, nepaisant visų Blondelio[85] ir jo šalininkų kalbų, nesuprantamiausiu būdu persiduoda vaisiui. Taigi mes grąžiname garbę Malbranšui, iš kurio patiklumo taip šaipėsi rašytojai, pakankamai neįsigilinę į gamtą ir norėję primesti jai savo išankstinius nusistatymus.

Pažvelkite į garsiojo Popo, kuris mažų mažiausia yra anglų Volteras, portretą. Visa jo proto įtampa, visa energija atsispindi jo veide: visas jis įsirėžęs, akys iššokusios iš akiduobių, antakiai kyla aukštyn drauge su kaktos raumenimis. Kodėl? Todėl, kad jo nervai dirba, ir visas kūnas turi jausti tarsi sunkaus gimdymo kančias. Iš kur imtųsi visi šie reiškiniai, jei nebūtų kokios nors vidinės stygos, įtempiančios išorines? Pripažinti sielos buvimą, norint paaiškinti tuos reiškinius, – vadinasi, šauktis *Šventosios dvasios pagalbos.*

Iš tiesų, jei tai, kas mano smegenyse mąsto, nėra šio organo, o kartu ir viso kūno dalis, kodėl gi tuomet mano kraujas užkaista ir mano proto susijaudinimas persiduoda venoms, kai, ramiai gulėdamas lovoje, svarstau kokio nors kūrinio planą arba užsiimu abstrakčiu mąstymu? Pasiklauskite to lakios vaizduotės žmonių, didelių poetų, tų, kam būdingi stiprūs jausmai, geras skonis, kuriuos žavi gamtos grožybės, tiesa arba dorybės; iš jų

[85] **Žakas Ogiustas Blondelis** (? – 1734 m.) – prancūzų kilmės anglų medikas.

entuziazmo, pasakojimų apie savo pojūčius – žodžiu, iš padarinių galėsite spręsti apie priežastis; iš tos *harmonijos*, kurią Borelis[86] ar bet kuris kitas anatomas suvokia geriau negu visi Leibnico šalininkai kartu, pažinsite materialią žmogaus vienybę. Pagaliau jei dėl nervų įtampos, sukeliančios skausmus, atsiranda karštligė, nuo kurios sutrinka protas ir silpnėja valia, jei dėl pernelyg apkrauto proto savo ruožtu sutrinka kūnas, užsiliepsnodamas alinančia ugnimi, nuvariusia į kapus tokį jauną Belį, jei tam tikras nervų dirgulys verčia mane norėti ir karštai geisti to, kas prieš akimirką man visai nerūpėjo, kita vertus, jei kai kurie įspūdžiai, atsiradę smegenyse, sukelia tokį pat dirgulį ir tokius pačius norus, – kam iš vieno akivaizdaus dalyko daryti du? Veltui telkiamasi į pagalbą valią. Vieną kartą įsakiusi, vėliau ji turi šimtą kartų paklusti. Ir kas čia nuostabaus, kad sveikas kūnas paklūsta valiai, jei kraujoplūdis ir gyvybinės dvasios jį priverčia taip elgtis; valia turi savo žinioje visą legioną nematomų skysčių, greitesnių už žaibą ir visada pasirengusių jai tarnauti. Tačiau kaip valios galia veikia nervų dėka, taip ji ir nustoja veikusi jų dėka. Argi pati geriausia valia, patys stipriausi geismai gali sugrąžinti išsekusiam meilužiui prarastą jėgą? Deja, ne. Ir valia už tai nubau-

[86] **Alfonsas Džovanis Borelis** (1608–1679) – italų matematikas, fizikas ir medikas, visus žmogaus organizmo vyksmus aiškinęs kaip mechaninius procesus.

džiama pirmiausia, nes tam tikromis aplinkybėmis ne jos galioje nenorėti malonumo. Čia kartojasi tai, ką esu pasakęs apie paralyžių.

Jus stebina geltligė! Nejaugi jūs nežinote, kad kūnų spalva priklauso nuo spalvos stiklo, pro kurį jūs žiūrite? Argi jūs nežinote, kad daiktų spalva yra tokia, kokia akių skysčių spalva; taip atrodo bent jau mums, menkiems tūkstančių iliuzijų žaisliukams? Tačiau pašalinkite iš vandeningo akies skysčio tą spalvą, perleiskite tulžį per natūralų savo sietą, ir siela, turėdama kitokias akis, nustos viską mačiusi geltonai. Ar ne panašiai būna tada, kai, pašalinę kataraktą arba išvalę Eustachijaus vamzdelį, grąžiname akliesiems regėjimą, o kurtiesiems – klausą? Kiek žmonių, kurie greičiausiai tebuvo apsukrūs šarlatanai, tamsybės epochoje pagarsėjo kaip dideli stebukladariai! Graži juk siela ir stipri valia, kurios gali veikti tik tiek, kiek leidžia kūno būklė, ir kurių polinkiai keičiasi priklausomai nuo amžiaus ir būdo! Tad ar reikia stebėtis, kad filosofai, norėdami išlaikyti sveiką sielą, rūpinasi kūno sveikata, kad Pitagoras uoliai siūlė laikytis dietos, o Platonas draudė gerti vyną?! Protingų gydytojų manymu, norint išugdyti protą ir pažinti tiesą bei dorybę, visada reikia pradėti nuo tinkamo kūno režimo, antraip ligų ir sutrikusių pojūčių šurmuly tiesa ir dorybė virsta tuščiais žodžiais. Neturėdami higienos taisyklių, veltui

būtų mokę Epiktetas[87], Sokratas, Platonas ir kiti: bet kokia moralė nieko nepadės tam, kam svetimas saikas, nes jis yra visų dorybių šaltinis, panašiai kaip nesivaldymas – visų blogybių šaltinis.

Ko dar reikia ir kuriam galui leistis į istoriją aistrų, kurias visas gerai paaiškina Hipokrato ενορμων, norint įrodyti, jog žmogus – ne kas kita, kaip gyvūnas arba mechanizmas, surinktas iš viena kitą varančių dalių taip, kad neaišku, nuo kurio jo galo gamta pradėjo savo veiklą? Jeigu tos dalys ir skiriasi viena nuo kitos, tai tik savo vieta ir intensyvumu, o ne prigimtimi. Taigi siela tėra judėjimo pradas arba juntanti materialioji smegenų dalis, kurią neapsirinkant galima laikyti pagrindine viso mechanizmo spyruokle, veikiančia kitas dalis ir, atrodo, atsiradusia pirmiausia. Taigi visos kitos dalys gali būti tik jos padariniai, kaip paaiškės iš keleto mano toliau pateikiamų tyrimų, atliktų su įvairiais gemalais. Įgimtas, arba būdingas mūsų mašinai, ir panašus į švytuoklės svyravimas, kuriuo pasižymi kiekviena skaidula ir, kaip sakoma, kiekvienas skaidulingas elementas, negali trukti be paliovos. Nykstantį jį reikia nuolat atnaujinti, suteikti naujų jėgų, kai jis nusilpsta, pristabdyti, kai jis kenčia nuo jėgų ir energijos pertekliaus. Tai ir yra medicinos esmė.

[87] **Epiktetas Hierapolietis** (apie 50 – apie 130) – romėnų filosofas moralistas, stoicizmo atstovas.

Kūną galima palyginti su laikrodžiu, kuris užvedamas nauju maistu. Jam patekus į kraują, gamtai pirmiausia rūpi sukelti kažką panašaus į karštligę, kurią chemikai, visą laiką tesvajojantys apie lydkrosnes, turėjo palaikyti rūgimu. Ši karštligė pagreitina gyvybinių dvasių filtravimą, mechaniškai sužadinantį raumenis ir širdį, tarsi visa tai būtų daroma valios įsakymu.

Štai tos priežastys, arba gyvybės jėgos, šimtą metų išsaugančios nuolatinį kietų ir skystų dalių judėjimą, kuris būtinas ir vienoms, ir kitoms. Tačiau kas gali pasakyti, ar šiame judėjime svarbesnės kietos, ar skystos dalys, *et vice versa*[88]? Aišku tik tai, kad be skystųjų dalių bematant nustotų veikusios kietosios. Skysčiai savo dūžiais skatina ir palaiko indų elastingumą, nuo kurio priklauso jų apytaka. Štai kodėl net po mirties, priklausomai nuo gyvybės likučių, kuriuos dar kurį laiką išsaugo, kiekvienos substancijos įgimtoji spyruoklė dar turi daugiau ar mažiau jėgos ir nustoja veikusi paskutinė. Nėra abejonės, kad ši gyvūnų dalių jėga gali išsilaikyti ir sustiprėti dėl kraujotakos, bet ji visiškai nuo pastarosios nepriklauso, nes, kaip jau matėme, jai neturi reikšmės, ar visos dalys arba vidaus organai yra sveiki.

Gerai žinau, kad šiai nuomonei pritaria ne visi mokslininkai, kad ypač Štalis ją smerkė. Šis žymus chemikas

[88] Ir atvirkščiai (*lot.*).

norėjo mus įtikinti, kad siela yra vienintelė visų mūsų judesių priežastis. Tačiau taip kalbėti gali tiktai fanatikas, o ne filosofas.

Norint paneigti Štalio hipotezę, nereikia tiek pastangų, kiek buvo jų padėta prieš mane. Tereikia pasižiūrėti į bet kurį smuikininką. Koks pirštų lankstumas ir miklumas! Judesiai tokie greiti, kad vos galima įžiūrėti jų nuoseklumą! Taigi prašau arba greičiau reikalauju, kad Štalio šalininkai, gerai žinantys mūsų sielos galimybes, man pasakytų, kokiu būdu ji gali atlikti tokią daugybę judesių, vykstančių taip toli nuo jos ir tokiose skirtingose vietose. Tai tas pats, kaip manyti, jog koks nors fleitininkas gali sugroti nuostabias melodijas instrumentu su devyniom galybėm vožtuvų, kurių jis visai nežino ir netgi negali paliesti pirštais.

Tad pasakykime kartu su Heke[89], kad ne visiems leista aplankyti Korintą[90]. O kodėl gamta negalėjo būti dar palankesnė Štaliui kaip žmogui, o ne kaip chemikui ar gydytojui praktikui? Tam reikėtų, kad jis (laimingas

[89] **Pilypas Hekė** (Hecquet, 1661–1737) – prancūzų medikas, pasižymėjęs religiniu fanatizmu ir polinkiu kurti paradoksalias teorijas.

[90] **Senovės Graikijoje Korintas garsėjo** žaidynėmis jūrų dievo Poseidono garbei. Jos vykdavo kas dveji metai vasarą Korinto sąsmaukoje Istmoje, kur buvo Poseidono Istmiečio šventykla. Į žaidynes patekdavo vikriausi, stipriausi ir narsiausi piliečiai. Tačiau į Korintą susirinkdavo ir svetingos, gundančios merginos. Todėl ir paplito nuomonė, jog vykti į Korintą pavojinga, nes ne kiekvienas pajėgia atsilaikyti prieš savo aistrų pagundas.

mirtingasis!) būtų gavęs kitokią sielą nei visi kiti žmonės, visa galinčią sielą, kuri, nepasitenkindama šiokia tokia valdžia valingai veikiantiems raumenims, tvirtai laikytų visų kūno judesių vadžias, galėtų juos nutraukti, sutramdyti arba paraginti savo nuožiūra. Valdant tokiai despotiškai valdovei, kurios rankose, galima sakyti, būtų visi širdies dūžiai ir kraujotakos dėsniai, negali būti ir kalbos apie karštligę, skausmą, nuovargį, gėdingą lytinį bejėgiškumą ar įkyrų priapizmą. Sielai tereikia panorėti, ir mechanizmas pradeda veikti čia įsitempdamas, čia atsipalaiduodamas. Kaip galėjo Štalio mašinos variklis taip greitai sugesti? Kas pats yra toks puikus gydytojas, tas turėtų būti nemirtingas.

Beje, Štalis ne vienintelis paneigė organizuotų kūnų nevalingų judesių priežastį. Patys didžiausi protai ją atmetė, aiškindami širdies veiklą, varpos erekciją ir pan. Tereikia perskaityti Burhavės „Medicinos pagrindus“, kad įsitikintum, kokias išradingas ir viliojančias sistemas buvo priverstas sukurti savo galingo genijaus prakaitu šis didis žmogus, nenorėdamas pripažinti jėgos, būdingos visiems kūnams.

Vilis ir Pero[91], menkesnio dydžio protai, tačiau uolūs stebėtojai gamtos, kurią garsusis Leideno profesorius

[91] **Kiodas Pero** (1613–1688) – prancūzų medikas, fizikas, matematikas ir architektas. Jis suformulavo teoriją, aiškinančią klausos mechanizmą.

pažinojo tik per kitus, kitaip sakant, iš antrų rankų, minimą priežastį, atrodo, buvo linkę aiškinti sielos paplitimu po visą kūną. Tačiau pagal šią hipotezę, kurios laikėsi Vergilijus[92] ir visi epikūrininkai ir kurią iš pirmo žvilgsnio patvirtina polipų istorija, judesiai, atliekami po mirties subjekto, kuriam jie būdingi, atsiranda dėl „sielos likučio“ susitraukiančiose kūno dalyse, jau nebeveikiamose kraujo ir gyvybinių dvasių. Iš to matyti, jog autoriai, kurių rimti veikalai lengvai nustelbia visas filosofų pasakas, daro tą pačią klaidą, kaip ir tie, kurie pripažįsta materijos sugebėjimą mąstyti. Tuo noriu pasakyti, jog taip yra todėl, kad jie kalbėjo neaiškiai, vartojo painius, nieko nereiškiančius terminus. Iš tiesų, kas gi yra tas „sielos likutis“, jei ne varomoji, pasak Leibnico ir jo šalininkų, jėga, blogai apibrėžta šiuo žodžių junginiu, bet, tarp kitko, teisingai atspėta Pero (žr. jo „Traktatą apie gyvūnų mechanizmą“).

Dabar, kai aiškiai įrodyta, – nors Dekarto, Štalio ir Malbranšo šalininkų bei teologų tvirtinimai, kurių čia neverta netgi minėti, yra priešingi, – kad materija juda savaime ne tik tada, kai yra organizuota, pavyzdžiui, kaip yra su gyva širdimi, bet netgi tada, kai ši organizacija sugriauta, žmogui rūpi sužinoti, kokiu būdu kūnas

[92] **Publijus Vergilijus Maronas** (70–19 m. pr. m e.) – romėnų poezijos klasikas.

vien todėl, kad iš pat pradžių yra apdovanotas gyvybe, vėliau įgyja sugebėjimą jausti ir pagaliau mąstyti. Dieve šventas, kiek pastangų padėjo kai kurie filosofai, norėdami išspręsti šį klausimą, ir kiek nesąmonių turėjau kantrybės perskaityti šia tema!

Iš bandymų sužinome tik tai, jog tol, kol yra bent menkiausias judėjimas vienoje arba keliose skaidulose, tereikia jas sudirginti, kad pabustų ir atgytų beveik išnykęs judėjimas, kaip matėme iš daugybės bandymų, kuriais norėjau sugriauti priešininkų sistemas. Taigi galima tvirtinti, kad judėjimas ir jausmai kursto vienas kitą tiek sveikuose, tiek sužalotuose kūnuose, nekalbant jau apie kai kuriuos augalus, kuriuose galima įžvelgti tokį pat judėjimo ir jausmų sąryšį.

Be to, kiek žymių filosofų įrodė, kad mąstymas tėra sugebėjimas jausti ir kad protingoji siela tėra juslinė siela, pritaikyta suvokti ir mąstyti. Tai galima įrodyti tuo, kad, išnykus jausmams, blėsta ir mintis, kaip būna ištikus apopleksijai, letargui, katalepsijai ir kt. Juokingai atrodo tie, kurie teigia, kad siela nesiliauja mąsčiusi net sirgdama mieglige, kad ji tiktai negali prisiminti to, apie ką mąstė.

Būtų gryniausia beprotybė eikvoti laiką šio judėjimo mechanizmui tyrinėti. Judėjimo prigimtis mums tokia pat nepažįstama, kaip ir materijos. Vienintelis būdas

sužinoti, kaip jis atsiranda materijoje, – tai drauge su „Sielos istorijos“[93] autoriumi atgaivinti seną ir nesuprantamą teoriją apie *substancines formas*. Nors ir nežinau, kaip inertiška ir paprasta materija virsta veiklia ir turinčia organus, bet nenusimenu dėl to, kaip nenusimenu, kad negaliu žiūrėti į saulę be spalvoto stiklo. Taip pat ramiai žiūriu ir į kitus nesuprantamus gamtos stebuklus, pavyzdžiui, į minties ir jausmų atsiradimą būtybėje, kuri anksčiau mūsų ribotam regėjimui atrodė vien purvo gumulas.

Tepripažįsta jie drauge su manimi, kad organizuota materija turi judėjimo pradą, kuris vienas skiria ją nuo neorganizuotos (argi galima paneigti šį akivaizdų dalyką?)[94], kad visi gyvūnų skirtumai priklauso nuo jų organizacijos įvairovės, kaip aš jau pakankamai gerai įrodžiau, – ir to užteks substancijos ir žmogaus mįslei įminti. Visatoje, kaip matome, egzistuoja vienintelė substancija, o žmogus – tobuliausia jos dalis. Jo ryšys su beždžionėmis ir kitais protingais gyvūnais yra toks pat, kaip Heigenso planetarinio laikrodžio ryšys su Juliano

[93] **Tai dar vienas** Ž. O. Lametri mėginimas nukreipti nuo savęs įtarimą, kad jis esąs „Gamtinės sielos istorijos“ autorius.

[94] **Čia Ž. O. Lametri ne visai tiksliai nusako savo poziciją:** jis turi galvoje ne bet kokį, o tik gyviems kūnams būdingą judėjimą. Apskritai „judėjimo pradą“, kaip ne kartą yra pabrėžęs Ž. O. Lametri, turi kiekvienas materialus kūnas, nepriklausomai nuo jo organizacijos (struktūros).

laikrodžiu[95]. Jeigu planetų judėjimui rodyti prireikė daugiau įrankių, ratukų ir spyruoklių, negu rodyti ir mušti valandas, jeigu Vokansonui[96] daugiau sumanumo reikėjo jo „fleitininkui“, o ne „ančiai“ sukurti, tai jo prireiktų dar daugiau „kalbančiai mašinai“ pagaminti; dabar jau negalima manyti, kad tokios mašinos neįmanoma padaryti, ypač kokio nors naujo Prometėjo rankomis. Vadinasi, ir gamtai reikėjo daugiau sumanumo ir padargų sukurti ir išlaikyti mašiną, pajėgią ištisą amžių žymėti visus širdies ir proto virpesius, nes jeigu valandų ir neskaičiuojame pulsu, vis dėlto jis yra barometras, matuojantis kūno šilumą ir gyvybę, iš kurių galime spręsti apie sielos prigimtį. Visai neklystu sakydamas, jog žmogaus kūnas – tai didžiulis laikrodis, pagamintas taip sumaniai ir meistriškai, kad, sustojus ratukui, rodančiam sekundes, minutes rodantis ratukas suksis ir toliau; panašiai ratukas, rodantis ketvirtį valandos, drauge su kitais vis dar tebesisuks, kai pirmieji surūdiję arba dėl kitų priežasčių nustos judėję. Lygiai taip pat neužtenka kelių

[95] **Romos imperatoriaus Flavijaus Klaudijaus Juliano** (331 ar 332–363) laikais buvo žinomi tik saulės ir smėlio laikrodžiai. Svyruoklinį laikrodį išrado olandų fizikas, matematikas ir astronomas Kristianas Heigensas (1629–1695), kuris vėliau, remdamasis savo matematiniais tyrimais, sukonstravo „planetinę mašiną“ – šiuolaikinių planetariumų prototipą.

[96] **Žakas de Vokansonas** (1709–1782) – prancūzų mechanikas, kūręs automatus, kurie, laikrodinio mechanizmo varomi, atlikdavo sudėtingus judesius.

kraujagyslių sutrikimo sunaikinti judesių židinį, esantį širdyje, kuri atstoja žmogaus mašinos variklį; priešingai, skysčiai, kurių tūris sumažėjo sutrumpėjus jų keliui, nubėga jį, tarsi varomi naujos srovės, tuo greičiau, kuo labiau didėja širdies veikla dėl pasipriešinimo, sutinkamo kraujagyslių galuose. Jeigu prislėgtas regėjimo nervas nepraleidžia daiktų atvaizdų, šitai nė kiek nekliudo girdėti, o dėl klausos netekimo sutrikus ausies skiltelei, neprarandamas regėjimas. Argi nebūna taip, kad vienas girdi, kas jam sakoma, pats negalėdamas kalbėti (kol nepraėjo ligos priepuolis), o kitas nieko negirdi, bet užtat mechaniškai kalba viską, kas šauna į galvą, nes jo kalbos nervai smegenyse nėra pažeisti? Šie reiškiniai nė kiek nestebina apsišvietusių gydytojų. Jie žino, kaip elgtis su žmogaus prigimtimi; tarp kita ko, pasakysiu, jog iš dviejų gydytojų geresnis ir daugiau pagarbos nusipelno tas, kuris geriau išmano žmogaus kūno fiziką bei mechaniką ir kuris, palikdamas kvailiams ir neišmanėliams sielą ir visus šios chimeros keliamus rūpesčius, rimtai užsiima tiktai gryniausia gamtotyra.

Tad leiskime tariamam ponui Čarpui[97] tyčiotis iš filosofų, kurie gyvūnus laiko mašinomis. Bet aš manau visai kitaip! Mano nuomone, Dekartas būtų nusipelnęs

[97] **M. Čarpas** – Ž. O. Lametri išgalvota angliška pavardė, kuria prisidengęs jis paskelbė traktatą „Gamtinė sielos istorija".

visokeriopos pagarbos, jeigu būtų gimęs amžiuje, kurio jam nebūtų reikėję šviesti: tuomet jis būtų žinojęs bandymų bei stebėjimų vertę ir nukrypimo nuo jų pavojų. Vis dėlto aš pasielgsiu teisingai, priešpastatydamas šį didį žmogų visiems tiems filosofėliams, nevykusiems Loko mėgdžiotojams, kurie, užuot juokęsi iš Dekarto, geriau būtų pasistengę suvokti, kad, be jo, filosofijos laukas, kaip tiksliųjų mokslų laukas be Niutono, ko gero, dirvonuotų ir po šiai dienai.

Tiesa, niekas nesiginčys, kad šis garsus filosofas daug kur klydo. Tačiau jis gerai žinojo gyvūnų prigimtį ir pirmasis įrodė, kad gyvūnai tėra mašinos. Tad būtume labai nedėkingi, jeigu neatleistume jam visų klaidų už tokį svarbų atradimą, reikalaujantį didelio įžvalgumo.

Mano manymu, visas jas atperka tas didysis atradimas. Kad ir ką jis taukštų apie dviejų substancijų skirtumą, visiškai aišku, jog tai tik gudrybė, stilistinė priemonė, kurios jis griebėsi, norėdamas priversti teologus nuryti nuodus, pridengtus analogija, kuri krenta visiems į akis ir kurios tiktai jie vieni neįžiūri. Būtent ši akį rėžianti analogija verčia visus mokslininkus ir tikrus žinovus pripažinti, kad tie išdidūs ir tušti padarai, išsiskiriantys greičiau savo pasipūtimu nei žmogaus vardu, nepaisant visų jų pastangų iškilti aukščiau gyvulių, iš esmės tėra gyvuliai ir vertikaliai judančios mašinos. Šios mašinos

turi tą nuostabų instinktą, kurį auklėjimas paverčia protu, visada esančiu smegenyse arba – kai jų nėra arba kai jos nepakankamai išsivysčiusios ar suragėjusios – pailgosiose smegenyse, bet niekada smegenėlėse, nes aš mačiau jas smarkiai sužalotas, o kiti* – ėdamas auglio, bet siela dėl to nenustodavo veikusi.

Būti mašina, jausti, galvoti, skirti gėrį nuo blogio taip, kaip mėlyną spalvą nuo geltonos, žodžiu, turėti įgimtą protą, neklystantį dorovinį instinktą ir būti tiktai gyvuliu – šie dalykai prieštarauja vienas kitam ne daugiau kaip tai, kad galima būti beždžione arba papūga ir mokėti mėgautis gyvenimu. Beje, ta pačia proga kas būtų galėjęs *a priori* pamanyti, kad lytinio santykiavimo metu ištrykštantis lašas skysčio leidžia mums patirti dievišką malonumą ir kad iš jo gimsta mažas padaras, kuris vieną dieną, galiojant tam tikriems dėsniams, taip pat patirs tą pačią palaimą. Manonuomone, mąstymas taip glaudžiai susijęs su organizuota materija, jog atrodo, kad jis yra viena iš jos savybių, kaip ir elektra, sugebėjimas judėti, nelaidumas, tįsumas ir kt.

Pageidaujate naujų stebėjimų? Štai keletas, kuriems negalima prieštarauti ir kurie rodo, kad žmogus panašus į gyvulius tiek savo kilme, tiek kitais bruožais, kuriuos laikėme svarbiausiais, lygindami žmogų ir gyvulį.

* Halerio kn. „Transact. philosoph“.

Kreipiuosi į mūsų tyrinėtojų sąžinę. Tepasako jie mums, ar ne tiesa, kad žmogus iš pradžių tėra kirminas, vėliau virstantis žmogumi, panašiai kaip vikšras – plaštake. Rimčiausi autoriai* išmokė mus, kaip galima pamatyti šį gyvūnėlį. Visi smalsūs žmonės, tokie kaip Hartsukeris[98], matė jį vyro, o ne moters sėkloje; tiktai kvailiai varžosi tokių dalykų. Nors kiekviename spermos laše yra aibė tų kirminėlių, tačiau, įšvirkštus juos į kiaušidę, tiktai pats vikriausias ir stipriausias prasiskverbia ir įsitaiso moters kiaušinėlyje, kuris pirmiausia jį maitina. Kartais tokie kiaušinėliai aptinkami Falopijaus vamzdyje, kuriuo jie patenka į gimdą, kur sudygsta lyg javai dirvoje. Tačiau, nors kiaušinėlis įsčiose per devynis mėnesius labai išauga, nuo kitų patelių kiaušinėlių skiriasi tiktai tuo, kad jo apvalkalas (*lámnios*) niekada nesutvirtėja ir niekada smarkiai neišsiplečia, kaip galima spręsti, palyginus begimstantį žmogaus gemalą (turėjau progą stebėti vaisių moters, kuri mirė prieš pat gimdymą) su kitų gyvūnų gemalais prieš jiems išsiritant. Visais atvejais tai yra kiaušinis su apvalkalu ir gyvūnėliu, kuris, būdamas suvaržytas, mechaniškai stengiasi iš jo ištrūkti. Todėl jis pradeda galva daužyti apvalkalą, kol pagaliau

* Boerh. Inst. med. ir kt.

98 **Nikola Hartsukeris** (Hartsoecher, 1656–1725) – olandų fizikas ir medikas. Jis patobulino mikroskopą ir teleskopą, atrado spermatozoidą.

išsirita iš jo kaip viščiukas, paukštis ir pan. Pridursiu tiktai vieną dalyką, kurio niekur nepastebėjau, būtent tai, kad *l'amnios* nesuplonėja net labiausiai ištįsusi; šiuo atžvilgiu ji panaši į gimdą, kurios pati substancija išsipučia nuo syvų, kurie sunkiasi į ją, nepriklausomai nuo visų kraujagyslių išbrinkimo ir atslūgimo.

Pasižiūrėkime į žmogų, kai jis yra savo apvalkale ir jį apleidęs; ištirkime mikroskopu ankstyviausius – 4, 6, 8 arba 15 dienų gemalus; praslinkus šiam laikui, jie įžiūrimi plika akimi. Ką gi pamatysime? Vien tiktai galvą; mažytį apvalų kiaušinėlį su dviem juodais taškais, reiškiančiais akis. Iki tol, kol niekas jame dar neturi formų, matyti tiktai drebi masė, būsimosios smegenys, kuriose pirmiausia atsiras nervų užuomazgos, arba pojūčio pagrindas, ir širdis, kuri jau šioje masėje sugeba plakti; tai, kaip sakė Malpigis, *punctum saliens*[99], kuris už savo judrumą tikriausiai turi būti dėkingas nervų veiklai. Paskui pamažu būna matyti, kaip galva ištįsta, sudarydama kaklą, o šis išsiplėtęs virsta krūtinės ląsta, kur nusileidžia ir įsitvirtina širdis. Po to atsiranda apatinė pilvo dalis, atskirta plėve (diafragma). Gemalui plečiantis, vienoje pusėje atsiranda rankos, plaštakos, pirštai, nagai ir plaukai, kitoje – klubai, kojos, pėdos ir kt.; jie skiriasi savo padėtimi, todėl pirmieji skirti kūnui paremti, o antrieji –

[99] **„Svarbus punktas“**, „svarbi aplinkybė“ (*lot.*).

jo pusiausvyrai išlaikyti. Tai primena augančius augalus. Čia mūsų galvų viršūnę dengia plaukai, ten – lapai ir žiedai; ir vienur, ir kitur atsispindi gamtos grožybės; pagaliau augalų dvasia valdovė (*l'esprit recteur*) yra ten, kur yra mūsų siela, ta antroji žmogaus esmė.

Toks gamtos vienalytiškumas, kurį pradedame suvokti, ir tokia analogija tarp gyvūnų ir augalų pasaulio, tarp žmogaus ir augalo. Galbūt netgi esama gyvūnų-augalų, t. y. tokių organizmų, kurie, daugindamiesi kaip augalai, kovoja už būvį kaip polipai arba atlieka kitokius gyvūnams būdingus veiksmus.

Tai bene ir viskas, ką galima pasakyti apie dauginimąsi. Galimas daiktas, jog viena kitą traukiančios dalys, sukurtos tam, kad susijungtų ir drauge užimtų vieną ar kitą vietą, susijungia pagal savo prigimtį ir sudaro akis, širdį, skrandį, pagaliau visą kūną, kaip rašė didieji mokslininkai. Bet kadangi bandymas nustoja galios, susidūręs su šiomis subtilybėmis, nedarysiu jokių išvadų, laikydamas visa, kas neprieinama pojūčiams, neatskleidžiama paslaptimi. Santykiaujant abiejų lyčių sėklos taip retai susiduria, jog aš esu linkęs manyti, kad moters sėklos apskritai nereikalingos palikuonims pradėti.

Tačiau kaip paaiškinti šiuos reiškinius nepripažįstant kūno dalių sąryšio, kuris taip gerai paaiškina, kodėl vaikai yra panašūs tai į tėvą, tai į motiną? Kita vertus, argi

net svariausias paaiškinimas gali būti reikšmingesnis už patį faktą? Man atrodo, kad viskas priklauso nuo vyro ir visai nesvarbu, ar moteris miega, ar alpsta iš geismo. Tokiu atveju jau pačiame gemale arba gyvojuje turėtų būti iš anksto nustatyta kūno dalių padėtis. Tačiau visa tai ne tyrinėtojų, net pačių geriausiųjų, galioje. Nepajėgdami suvokti pojūčiais, apie kūno susidarymo ir vystymosi mechanizmą jie gali spręsti tik tiek, kiek kurmis apie nuotolį, kurį įstengia nubėgti elnias.

Gamtos baruose mes tikri kurmiai: mes pajėgiame pajudėti į priekį tik tiek, kiek ir šis gyvūnas, ir tiktai mūsų puikybė apriboja tai, kas neturi ribų. Mes primename laikrodį (pasakėtininkas galėtų priskirti jam svarbų vaidmenį kokiame nors šmaikščiame kūrinyje), kuris galėtų pasakyti: „Kaip?! Mane pagamino kvailas darbininkas, mane, dalijantį laiką, mane, tiksliai žymintį saulės grąžą, mane, garsiai skelbiantį rodomas valandas!? Ne, to negali būti!“ Taip ir mes, nedėkingieji, niekiname, chemikų žodžiais tariant, bendrą visų gamtos pasaulių motiną. Įsivaizduojame arba greičiau išsigalvojame aukštesnę priežastį už tą, kuriai turime būti dėkingi už viską ir kuri tikrai viską sukūrė mums nesuprantamu būdu. Ne, materija šlykšti tik nevėkšloms, neatpažįstantiems jos nuostabiausiuose jos kūriniuose, o gamta anaiptol ne menko proto darbininkas. Ji sukuria

milijonus žmonių daug greičiau ir su didesniu pasitenkinimu, negu laikrodininkas patį sudėtingiausią laikrodį. Jos galia pasireiškia vienodai ir kuriant patį menkiausią vabzdį, ir patį išdidžiausią žmogų; gyvūnijos pasaulis jai atsieina ne daugiau pastangų, kaip augmenijos, o pats didžiausias protas – ne daugiau, kaip rugio varpa. Taigi spręskime iš to, ką matome, apie tai, kas išvengia mūsų įdėmaus žvilgsnio ir mūsų tyrinėjimų, ir neišsigalvokime nieko daugiau. Pasekime beždžionės, bebro, dramblio ir kitų gyvūnų veiksmus. Jeigu visiškai aišku, kad neįmanoma jų atlikti neturint proto, kodėl jiems to proto nepripažinti? Ir jeigu jūs, fanatikai, pripažinsite jiems sielą, jūs žuvę: veltui teigtumėte, kad nesiimate spręsti apie jos prigimtį, neigdami jos nemarumą; kiekvienam bus aišku, kad tai tuščias atsikalbinėjimas. Kam gi neaišku, kad gyvulių siela turi būti arba mirtinga, arba nemirtinga kaip ir mūsų, nes jos toks pat likimas, nesvarbu, kokia ji būtų. Tai reiškia *bėgti nuo Charibdės ir patekti Scilei į glėbį*[100].

Sutraukykite prietarų grandines; apsiginkluokite bandymo deglu, ir jūs parodysite gamtai deramą pagarbą, užuot darę jai nenaudingas išvadas per savo nežinojimą,

[100] **Scilė ir Charibdė** – dvi mitologinės pabaisos, gyvenusios abipus sąsiaurio, skiriančio Italiją nuo Sicilijos salos, ir žudžiusios jūreivius. Todėl pasakymas „tarp Scilės ir Charibdės“ reiškia pavojų iš abiejų pusių.

kuriame jinai jus paliko. Tiktai atmerkite akis ir palikite nuošalyje visa, ko nepajėgiate suprasti, ir jūs pamatysite, kad artojas, kurio protas ir žinios nesiekia toliau vagos, iš esmės niekuo nesiskiria nuo didžiausio genijaus, ką galėtų patvirtinti Dekarto ir Niutono smegenų skrodimas; jūs galėsite įsitikinti, kad pamišėlis arba kvailys – tai žmogaus pavidalo gyvuliai, o protinga beždžionė – mažas gyvulio pavidalo žmogus, ir kadangi viskas be išlygų priklauso nuo kūno sandaros įvairovės, tai gerai sudėtas gyvulys, išmokytas astronomijos, gali išpranašauti užtemimą, taip pat pasveikimą arba mirtį, jeigu kurį laiką ugdė savo protą bei įgūdžius Hipokrato mokykloje arba prie ligonių lovos. Remdamiesi tokiais stebėjimais ir tiesomis, galime priskirti materijai nuostabią savybę mąstyti, nepajėgdami nustatyti jų ryšio, nes iš esmės mąstymo prigimtis mums nežinoma.

Neteigsime, kad kiekviena mašina arba kiekvienas gyvūnas po mirties visiškai išnyksta arba įgauna kitą formą, nes apie tai ničnieko nežinome. Tačiau tvirtinti, kad nemirtinga mašina yra chimera arba *proto padarinys*, būtų taip pat neprotinga, kaip ir tai, jeigu vikšras, pamatęs savo giminaičių išnaras, imtų gailiai apraudoti savo padermės likimą, manydamas, kad ši pasmerkta žūti. Šių vikšrų siela (juk kiekvienas gyvūnas turi savo sielą) pernelyg ribota, kad suprastų gamtos permainas.

Niekada nė vienas iš jų, netgi pats gabiausias, nepajėgia įsivaizduoti, kad jam lemta virsti drugeliu. Taip pat yra ir su mumis. Argi žinome apie savo paskirtį daugiau negu apie kilmę? Tad susitaikykime su neįveikiama nežinia, nuo kurios priklauso mūsų laimė.

Taip galvojantis bus išmintingas, teisingas, ramus dėl savo likimo ir, vadinasi, laimingas. Jis lauks mirties nesibaisėdamas, bet ir negeisdamas jos, brangins gyvybę, sunkiai įsivaizduodamas, kaip pasibjaurėjimas gali apnikti širdį šiame malonumų pasaulyje, ir pilnas pagarbos, dėkingumo, prieraišumo ir švelnumo gamtai už gautus iš jos pojūčius ir gėrybes, taip pat laimingas, kad gali dalyvauti nuostabiame Visatos žaisme, jis niekada neatims gyvybės nei sau, nei kitiems, Ką aš kalbu! Būdamas žmoniškas, jis garbins gamtą net savo priešų asmenyse. Patys spręskite, kaip toks žmogus elgsis su kitais. Jis gailėsis išsigimėlių, nesmerks jų, laikydamas tiktai luošais žmonėmis. Tačiau, atleisdamas jiems už kūno trūkumus ir proto ydas, ne mažiau žavėsis jų grožiu ir dorybėmis. Žmonės, kuriems gamta buvo palanki, jam atrodys verti didesnės pagarbos negu tie, su kuriais ji pasielgė lyg pamotė. Taigi matome, kad gamtos dovanos – visų mūsų turtų šaltinis – materialisto lūpose ir širdyje nusipelno pagarbos, kurios joms neteisingai nepripažindavo visi kiti. Pagaliau materialistas, prieš savo tuštybę įsitikinęs,

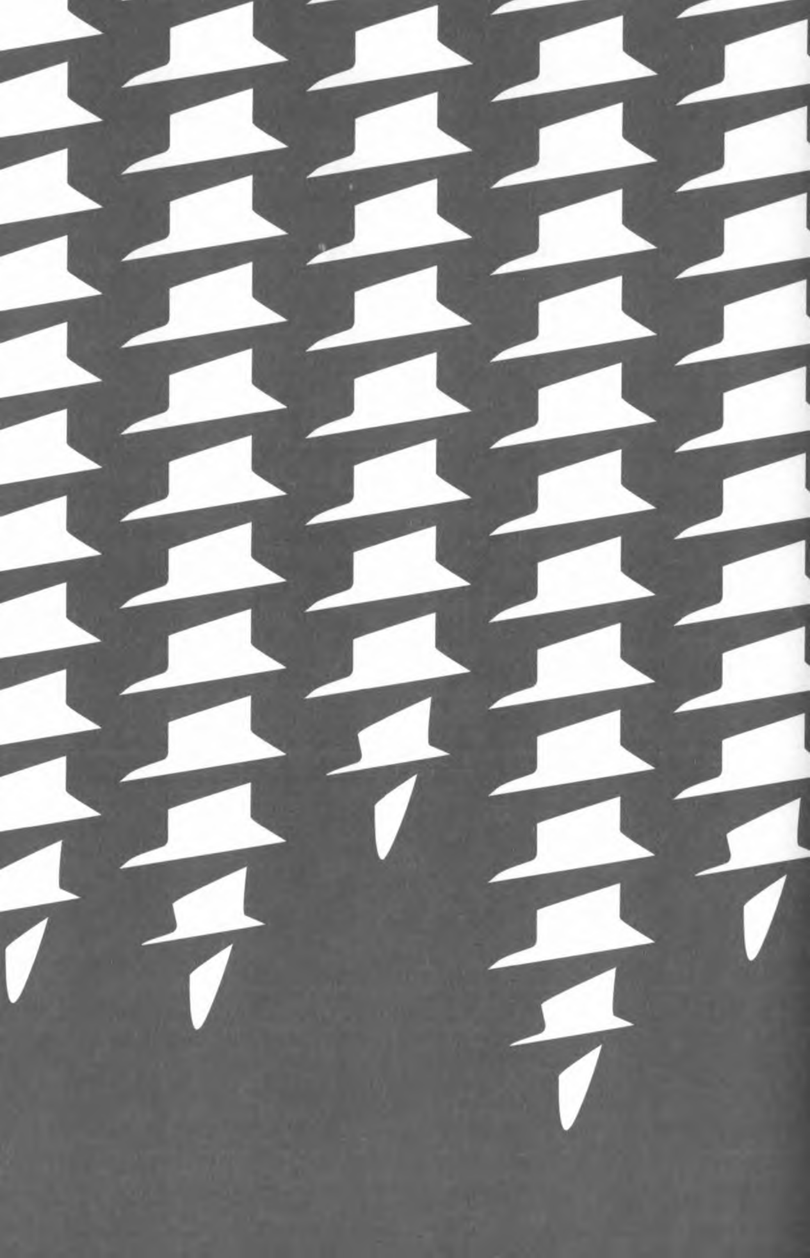
kad jis tiktai mašina arba gyvūnas, blogai nesielgs su panašiais į save, gerai žinodamas prigimtį jų poelgių, kurių nežmoniškumas visuomet priklauso nuo mūsų minėtos analogijos laipsnio; jis nenorės, remdamasis prigimties dėsniu, bendru visiems gyvūnams, daryti kitiems to, ko nenori susilaukti iš jų pats.

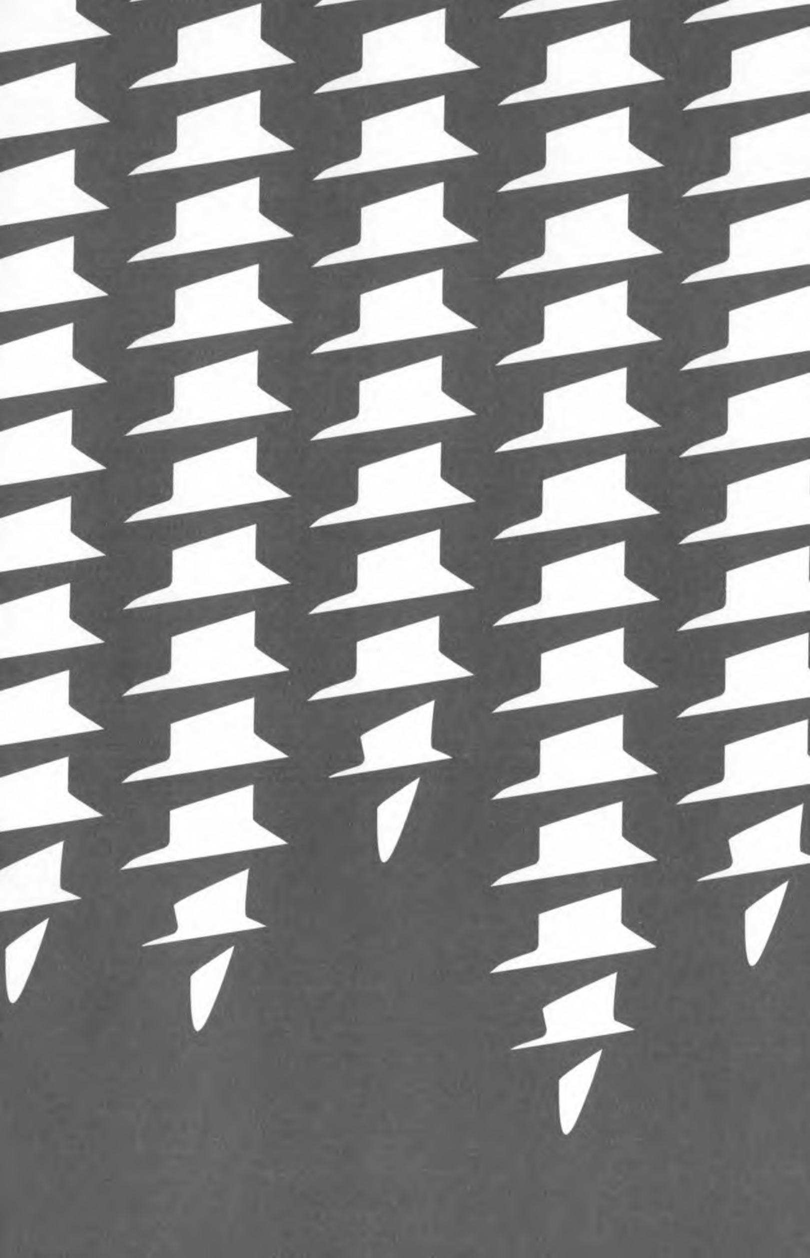
Taigi drąsiai galime teigti, kad žmogus – tai mašina, kad visoje Visatoje egzistuoja tik viena modifikuota substancija. Tai anaiptol ne hipotezė, pagrįsta išankstine nuomone ir spėliojimais, ne prietarų ar vien mano proto kūrinys. Būčiau atsisakęs tokio nepatikimo, mano nuomone, vadovo, jeigu mano pojūčiai, apsiginklavę, pasakyčiau, tiesos deglu, nebūtų pastūmėję mane klausyti proto, apšviesdami jam kelią. Patyrimas pasisakė už protą, tad sujungiau juodu į vieną.

Jūs galėjote įsitikinti, kad net staigiausią ir ryžtingiausią nuosprendį priimdavau tiktai remdamasis daugybe gamtos stebėjimų, kurių neužginčys nė vienas mokslininkas, o tiktai juos aš laikau savo išvadų teisėjais, atmesdamas sprendimą kiekvieno prietaringo žmogaus, kuris neišmano nei anatomijos, nei tos vienintelės šiam reikalui tinkamos filosofijos, būtent žmogaus kūno filosofijos. Ką reiškia tokiam tvirtam ir galingam ąžuolui silpnos teologijos, metafizikos ir įvairių filosofijos mokyklų nendrės? Tai vaikiški ginklai, panašūs į mankštos

rapyras, kurios praverčia mokantis fechtuotis, bet tokiu ginklu nepakovosi su priešu. Ar reikia pridurti, jog kalbu apie tuščias ir banalias idėjas, nuvalkiotus ir apgailėtinus samprotavimus apie tariamą nesuderinamumą dviejų substancijų, kurios susiliesdamos veikia viena kitą, – apie idėjas, kurios egzistuos tol, kol Žemėje bus bent krislas prietaringumo? Tokia mano sistema, arba, jei neklystu, tiesa. Ji paprasta ir trumpa. Kas nori, tepamėgina ją nuginčyti!

Julien Offray de La Mettrie (1709–1751) – garsus prancūzų mokslininkas ir filosofas, siejamas su moderniojo materializmo ištakomis. Garsiausiame jo veikale „Žmogus - mašina“ neigiamas sielos ir kūno dualizmas, pristatoma žmogaus, veikiančio kaip fizinis mechanizmas, metafora.